

หัวเมืองกาฬสินธุ์กับกระบวนการตั้งอำนาจเข้าสู่ส่วนกลาง

พ.ศ. 2435 - 2450

ในปี พ.ศ. 2433 ทางราชสำนักกรุงเทพฯ ได้จัดแบ่งหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออก เป็น 3 ส่วน คือหัวเมืองลาวฝ่ายเหนือมีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองหนองคาย หัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกเฉียงเหนือ มีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองอุบลราชธานี และหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออก มีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองนครจำปาศักดิ์ หลังจากนั้นเพียงปีเดียว ก็ไ้รวมหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกกับหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกเฉียงเหนือเข้าด้วยกัน เรียกว่าหัวเมืองลาวกาว มีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองนครจำปาศักดิ์ พร้อมกับทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้านองยาเซอ กรมหลวงวิชิทธรังษิรามาเป็นข้าหลวงใหญ่ หัวเมืองกาฬสินธุ์ ซึ่งถูกจัดอยู่ในหัวเมืองลาวกาว ยังไม่กระทบกระเทือนโดยตรง หรือส่งผลให้เกิดความเปลี่ยนแปลงอย่างชัดเจนนักจนกระทั่ง กรมหลวงวิชิทธรังษิรมาได้ส่งนายสุจินดา (เลื่อน) มาเป็นข้าหลวงเมืองกาฬสินธุ์ ในปี พ.ศ. 2435 จึงถือได้ว่ากระบวนการตั้งอำนาจทางการเมืองการปกครอง จากหัวเมืองกาฬสินธุ์เข้าสู่ส่วนกลางได้ เริ่มต้นตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา เพื่อจะไ้มองเห็นความสัมพันธ์ระหว่างหัวเมืองกาฬสินธุ์ ซึ่งเป็นจุดเล็ก ๆ จุดหนึ่งกับหัวเมืองลาวกาว ซึ่งเปรียบเสมือนพื้นทีรอบจุดนั้น จึงไ้ยกเอาเหตุการณ์และความเปลี่ยนแปลงในหัวเมืองลาวกาว โดยสรุปมากถ้มาเล่าเสียก่อนดังนี้

สภาพของหัวเมืองลาวกาว ก่อน พ.ศ. 2435

การที่ทางราชสำนักกรุงเทพฯ ได้ส่งข้าหลวงออกไปสักเลกก็ไ้ ส่งไปเร่งรัดช่วยหรือส่งไปสำรวจเพื่อทำแผนที่ในหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออก ตลอดจนส่งพระยามหาอำมาตย์ (หรุ่น) ขึ้นมาเป็นข้าหลวงประจำอยู่ที่เมืองนครจำปาศักดิ์ตั้งแต่ พ.ศ. 2425 เป็นต้นมาก็ไ้ ทางราชสำนักกรุงเทพฯหวังผลในการควบคุมดูแลและเกี่ยวเกี่ยวผลประโยชน์ จากหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกให้ไ้ผลเต็มที่ แต่ปรากฏว่าการส่งข้าหลวงขึ้นมาแต่ละครั้ง ล้วนเป็นการ

เบียดเบียนราษฎร¹ ช้ายังไม่คอยไค้ผลในทางตั้งอำนาจทางการเมืองการปกครองเข้าสู่
 สภาส่วนักกรุงเทพไค้เลย แม้แต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังปรารถนา
 จะ "จัดสงฆาหลวงที่มณฑลปรีชาสามารถออกไปประจำรักษาพระราชอาณาเขต"² เพื่อ
 บ้านเมืองจะได้ปราศจากโจรผู้ร้าย ราษฎรจะได้ทำมาหากินอย่างสะดวกและมีความสุขสม
 มบูรณ์ ซึ่งชี้ให้เห็นว่าการสงฆาหลวงขึ้นมากลไค้ในครั้งก่อนหน้าไค้ ไม่ประสบผลสำเร็จ เพา
 ที่ควร และนับตั้งแตปี พ.ศ. 2402 เมื่อสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าอนุวงศ์เวียงจันทน์
 ขึ้นมากลไค้ โดยยึดครองเมืองโขง และไค้กรมการเมืองท้งหมคไค้ในปี พ.ศ. 2426³
 ขณะเดียวกันก็ขยายดินแดนมาทางตะวันตก ฮัมมีเขมรและลาวซึ่งทางราชสำนักกรุงเทพ
 ยังถือว่าเป็นประเทศราชของตนอยู่ ภัยการมีมบังคับให้พระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าอนุวงศ์เวียงจันทน์
 สัญญายินยอมอยู่ในอารักขาของฝรั่งเศส เมื่อวันที่ 11 สิงหาคม พ.ศ. 2406 ในที่สุด
 ราชสำนักกรุงเทพ จึงไค้ยอมลงนามในสนธิสัญญากับฝรั่งเศส เมื่อวันที่ 15 กรกฎาคม
 พ.ศ. 2410 ยอมรับอย่างเป็นทางการว่าเขมรอยู่ในอารักขาของฝรั่งเศส⁴ หลัง

¹ ไทบุรุษ มิ่งกุศล, การปฏิรูปการปกครองมณฑลอีสาน พ.ศ. 2436 - 2453. (กรมการฝึกหัดครู, 2517), หน้า 35 อ้างอิงจาก กจข. ร.5 ม 62. 1/35 กรมหลวงพิชิต
 ปรีชากร กรมมังกมพลุ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เมื่อ 6 เมษายน ร.ศ. 111

² หม่อมอมรวงศ์วิจิตร "พงศาวดารหัวเมืองมณฑลอีสาน" หน้า 371

³ นายทอง (แปล). พงศาวดารญวน. (อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ
 นายท้ว เหงี่ยมระวี ณ วัดเทพศิรินทราวาส 2509), หน้า 793 - 796 และ 854

⁴ สุวิทย์ ชีรสาคัด. ความสัมพันธ์ไทย - ฝรั่งเศส ร.ศ. 112 - 126 การ
 เสียดินแดนฝั่งขวาแม่น้ำโขง. (ม.ศ.ว. ประธานนิตร. 2523), หน้า 11

จากนั้นยังปรากฏเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่สื่อให้เห็นว่าฝรั่งเศสต้องการดินแดนทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง อันเป็นอาณาจักรล้านช้างอีก ประกอบด้วย "อาณาจักร" หรือ "พรมแดน" ของทางราชสำนักกรุงเทพฯยังไม่ชัดเจนและเป็นปัญหาเรื้อรังมานาน ในทางปฏิบัติแล้ว หัวเมืองชายแดนทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงเป็นจำนวนมากที่ส่งส่วย, บรรณาการ และถือน้ำพิพัฒน์สัตยาต่อทั้งญวน - สยาม ซึ่งเรียกลักษณะนี้ว่า หัวเมืองสองฝ่ายฟ้า เช่นเมืองตะโปน เมืองวัง เมืองเชียงรม เมืองผามังและเมืองหิน เป็นต้น¹

การขยายอำนาจของจักรวรรดิใหม่ฝรั่งเศสดังกล่าวนี้ ทางราชสำนักกรุงเทพฯก็ตระหนักเป็นอย่างดีว่าหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออก โดยเฉพาะอย่างยิ่งทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ซึ่งมีพื้นที่ติดต่อกับเขมรและญวนคงจะถูกแทรกแซงในไม่ช้า ดังหนังสือที่เจ้านายหลายพระองค์และข้าราชการตลอดจนเจ้านายบรรด (เจิม แสงชูโต) ไต่กรายทูตความเห็นและความจำเป็นที่จะต้องเปลี่ยนแปลงราชการแผ่นดิน ในปี พ.ศ. 2427 และ พ.ศ. 2428 ที่เน้นให้เห็นถึงภัยจากจักรวรรดิใหม่ฝรั่งเศสอย่างมาก² จุดที่จะสามารถแก้ไขได้ก็คือ สภาพการปกครองในหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออก ทั้งนี้เพราะราชสำนักกรุงเทพฯได้ปล่อยให้หัวเมืองใหญ่ปกครองเมืองเล็ก ซึ่งโดยหลักการแล้วจะทำให้การปกครองราบรื่นและส่งผลดี แต่ในทางตรงข้าม หากเมืองใหญ่ไม่เข้มแข็งเท่าที่ควรก็จะไม่สามารถควบคุมหัวเมืองขึ้นได้ ความเป็นเอกภาพทางการปกครองก็จะสูญสิ้นไป ก่อให้เกิดปัญหาต่าง ๆ ตามมา เช่นความลึกลับในการปฏิบัติงานตลอดจนเกิดความขัดแย้งในการดำเนินการอื่น ๆ จักรกษัตริย์ นรินดิยคุงการไต่กล่าวถึง การปกครองก่อนการปฏิรูป ซึ่งมี

¹ กจร. ร.5 ม 57/28 เมืองเขมราชส่งคำให้การโถงดินเจา เจ้าเมืองหิน

² กรมศิลปากร (รวบรวม). เจ้านาย และข้าราชการกราบบังคมทูลความเห็น
จัดการเปลี่ยนแปลงราชการแผ่นดิน. ร.ศ. 103. หน้า 2 - 6 , 47 - 52.

ลักษณะดังกล่าวไว้ว่า "ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในทางทฤษฎีไคซอนความขัดแย้งและความอ่อนแอของระบบการปกครองไว้อย่างใหญ่หลวง"¹

นอกจากนี้ สภาพของการคมนาคมและการติดต่อสื่อสารระหว่างราชสำนักกรุงเทพฯ กับหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกก็เต็มไปด้วยความลำบากและล่าช้าเกินไป ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับปัจจัยด้านภูมิประเทศฤดูกาล และความสนใจของทางราชสำนักกรุงเทพฯ ที่ค่อนข้างน้อยเกินไปที่จะปรับปรุงแก้ไข ในขณะที่ยังไม่มีสิ่งกระตุ้นให้มองเห็นความจำเป็นและเค็คร้อน อันจะมีมาในเวลาอันใกล้ เมื่อราษฎรได้รับความเค็คร้อน โอกาสที่จะร้องทุกข์ต่อเจ้าเมืองหรือต่อราชสำนักกรุงเทพฯ ก็เต็มไปด้วยความลำบาก ราษฎรจึงมักจะหลบหนี หรือซ่อนสมเป็นโจรผู้ร้ายลักขโมย ตลอดจนปล้นทรัพย์สินค้าตามหัวเมืองอยู่เสมอ

ปัญหาต่าง ๆ เหล่านี้ ล้วนเป็นเหตุผลให้ราชสำนักกรุงเทพฯ เข้ามาปฏิรูปการปกครองในหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออก

ศูนย์วิทยพัทยาการ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ จักรกฤษณ์ นรนิติคังการ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาคำรงราชานุภาพ กับกระทรวงมหาดไทย. พิมพ์ครั้งที่ 2 (โอเคียนสโตร์, 2527), หน้า 66
อ้างอิงจาก Detchard Vongkomolchet, "The Administrative, Judicial and Financial Reforms of King Chulalongkorn: 1868-1910" Unpublished M.A.'s Thesis, Cornell University, 1958, p.98.

ลำดับชั้นของการเปลี่ยนแปลงการปกครอง

ในปี พ.ศ. 2433 ราชสำนักกรุงเทพฯ ได้แบ่งหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกเป็น 4 ส่วน (ส่วนที่ขึ้นอยู่กับเมืองนครราชสีมาด้วย) คือ

1. หัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออก มีเมืองใหญ่ 11 เมือง คือเมืองนครจำปาศักดิ์ เมืองเชียงแตง เมืองแสนปาง เมืองสีทันดร เมืองอัตปือ เมืองสาละวัน เมืองคำทองใหญ่ เมืองสุรินทร์ เมืองสังขะ เมืองขุขันธ์ และเมืองเขมรขุม นอกนั้นมีเมืองขึ้นกับเมืองเหล่านี้อีก 21 เมือง มีศูนย์กลางบังคับบัญชาอยู่ที่เมืองนครจำปาศักดิ์

2. หัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกเฉียงเหนือมีเมืองใหญ่ 12 เมือง คือเมืองอุบลราชธานี เมืองกาฬสินธุ์ เมืองสุวรรณภูมิ เมืองมหาสารคาม เมืองร้อยเอ็ด เมืองกุแลนช้าง เมืองกมลาไสย เมืองยโสธร เมืองเขมรราชบุรี เมืองสองคอนคอนคอง เมืองนอง เมืองศรีสะเกษ และมีเมืองขึ้นกับเมืองเหล่านี้อีก 29 เมือง ศูนย์กลางบังคับบัญชาอยู่ที่เมืองอุบลราชธานี ซึ่งจะไต่กล่าวละเอียดเฉพาะกลุ่มนี้ในตอนต่อไป

3. หัวเมืองลาวฝ่ายเหนือ มีเมืองใหญ่ 16 เมือง คือเมืองหนองคาย เมืองเชียงขวาง (พวน) เมืองบริศคัมพิณ เมืองโพนพิสัย เมืองไชยบุรี เมืองท่าอุเทน เมืองนครพนม เมืองสกลนคร เมืองมุกดาหาร เมืองบุรีรัมย์ เมืองกุมภวาฬ (หนองบัวลำภู) เมืองหนองหาร เมืองขอนแก่น เมืองคำเกิด เมืองคำมวน และเมืองหล่มสัก นอกจากนี้ยังมีเมืองขึ้นกับเมืองเหล่านี้อีก 36 เมือง มีศูนย์กลางบังคับบัญชา อยู่ที่เมืองหนองคาย

4. หัวเมืองลาวกลาง มีเมืองใหญ่ 3 เมือง คือเมืองนครราชสีมา เมืองชลบท และเมืองภูเขียว¹

¹ เทียม. วิกาศยพจนกิจ. ประวัติศาสตร์อีสาน เล่ม 2. หน้า 404 - 420
หม่อมอมรวงศ์วิจิตร. "พงศาวดารหัวเมืองมณฑลอีสาน" หน้า 362 - 363

เป็นที่น่าสังเกตว่า ถึงแม้ราชสำนักกรุงเทพฯ จะพยายามคำนึงถึงสภาพภูมิศาสตร์มากขึ้นก็ตาม แต่ยังมีบางอย่างที่ยังให้เห็นถึงความผิดพลาดทางพื้นที่อยู่ เช่น เมืองบุรีรัมย์ แทนที่จะจัดอยู่ในหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกหรือหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกเฉียงเหนือ หรือหัวเมืองลาวกลางก็ได้ แต่กลับจัดให้อยู่ใน หัวเมืองลาวฝ่ายเหนือ ซึ่งต้องข้ามท้องที่หัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกเฉียงเหนือไปหลายเมือง เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ราชสำนักกรุงเทพฯ ก็ได้ส่งข้าหลวงใหญ่ขึ้นมาประจำอยู่ตามศูนย์กลางของหัวเมืองลาวทั้ง 4 ส่วนในปีถัดมา และได้เปลี่ยนชื่อหัวเมืองลาวฝ่ายเหนือเป็นหัวเมืองลาวพวน ให้พระเจ้านองยาเชอกรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคม (พระองค์เจ้าชายทองกองก้อนใหญ่) เป็นข้าหลวงต่างพระองค์สำเร็จราชการหัวเมืองลาวพวนส่วนหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกเฉียงเหนือ กับหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกได้ให้รวมกันเรียกว่าหัวเมืองลาวกาว ให้พระเจ้านองยาเชอกรมหลวงพิชิตปรีชากร (พระองค์เจ้าชายศักดิ์นางยุค) เป็นข้าหลวงต่างพระองค์สำเร็จราชการหัวเมืองลาวกาว¹ พระเจ้านองยาเชอ กรมหลวงพิชิตปรีชากร ออกเดินทางจากกรุงเทพฯ เมื่อวันที่ 19 พฤศจิกายน พ.ศ. 2434 ผ่านมาทางเมืองปราจีนบุรี อยุธยา ประเทศ ศรีโสภณ สุรินทร์ ถึงและประทับอยู่ที่เมืองอุบลราชธานี เมื่อวันที่ 4 กุมภาพันธ์ ใช้เวลาเดินทาง 78 วัน² เมื่อพระองค์มาถึงแล้วได้ทรงศึกษาสภาพทางการเมืองการปกครองในท้องถิ่นอย่างใกล้ชิด และเห็นว่า การปกครองยังยุ่งเหยิง ข้าหลวงที่ไทย ส่งขึ้นมาก็ไม่มีประสิทธิภาพ ข้าง

ศูนย์วิทยพัชร์พยากร

¹ ไพบูลย์ มีกุศล. การปฏิรูปการปกครองมณฑลอีสาน พ.ศ. 2436 - 2453.

หน้า 25

หม่อมอมรวงศ์วิจิตร "พงศาวดารหัวเมืองมณฑลอีสาน" หน้า 371

² เฑิม วิชาคย์พจนกิจ. ประวัติศาสตร์อีสาน เล่ม 2 หน้า 429 - 430 (เวลานั้นเปลี่ยนศักราช เมื่อวันที่ 1 เมษายน).

ทำความเข้าใจคร่อนแก่ประชาชน ซึ่งยังล้าหลังอยู่ตั้งข้อความตอนที่พระองค์กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ พ.ศ. 2435 ว่า "คนพื้นเมืองมีแต่คนล่าชากยากจนแลชลาคร้าน ป่าเถื่อนมีนิสัยต่ำช้า คบหากับใครไม่ใคร่ได้ ทั้งไพร่ผู้ก็ตลอดกัน เหมือนดังที่เบญจบุคอยู่แต่อยู่ที่ไปแกกรุงด้วยกันเท่านั้น เปนที่รำคาญใจยิ่งนัก"¹

ดังนั้นพระองค์จึงได้เริ่มแก้ไขระเบียบวิธีปกครองหลายประการ แต่พระองค์เริ่มงานได้เพียงปีเศษก็ได้เสด็จกลับไปรับตำแหน่งอธิบดีผู้พิพากษาศาลรับสั่งพิเศษ พร้อมกับนั้นก็โปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นสรรพสิทธิประสงค์ (พระองค์เจ้าชายชุมพลขอมโภช อนุชา ร่วมในเจ้าจอมมารดาเกี่ยวกับกรมหลวงพิชิตปรีชากร) มาดำรงตำแหน่งข้าหลวงตรวจชำระองค์สำเร็จราชการหัวเมืองลาวกาว ตั้งแต่วันที่ 13 ตุลาคม พ.ศ. 2436 พระองค์ได้เสด็จมารับตำแหน่งที่เมืองอุบลราชธานี เมื่อวันที่ 9 พฤศจิกายน พ.ศ. 2436² พระองค์ได้ดำเนินงานต่อจากพระเชษฐาของพระองค์เรื่อยมา ทั้งยังได้ทรงริเริ่มกระทำขึ้นเองหลายประการ ทางด้านการเมืองการปกครองก็ไปปรับปรุงการควบคุมกำลังคน การแบ่งเขตแขวงต่าง ๆ เพื่ออุปถัมภ์ไปสู่การปกครองแบบเทศาภิบาลให้สอดคล้องกับนโยบายของทางราชธานี ซึ่งพระองค์ก็ได้คอย ๆ เปลี่ยนมาเป็นลำดับดังนี้

พ.ศ. 2437 ราชสำนักกรุงเทพฯ ได้เปลี่ยนชื่อหัวเมืองลาวกาว เป็นมณฑลลาวกาว และได้ออกพระราชบัญญัติ ปกครองท้องที่ ร.ศ. 116 (พ.ศ. 2440) โดย

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ กจร. ร.5 ม 57/10 กรมหลวงพิชิตปรีชากร กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ 22 พฤศจิกายน ร.ศ. 111

² เสถียร ลายลักษณ์ และคนอื่น ๆ "พระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่" ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 16 ร.ศ. 116 - 117. หน้า 22 - 67

ซึ่งมีลักษณะการปกครองหัวเมืองรัตนโกสินทรศก 116 . โรงพิมพ์บำรุง

พระราชบัญญัติฉบับนี้ได้กำหนดแบบแผนของการปกครองตั้งแต่ระดับหมู่บ้าน ตำบล อำเภอ ขึ้นมาตามลำดับ นอกจากนั้นยังกำหนดให้มีการเลือกตั้งผู้ใหญ่บ้าน กำหนด เป็นต้น¹

พอรุ่นปีใหม่ คือวันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2442 พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นสรวรพิลาธิประสงค์ ใ้ค้อออกประกาศศึกให้สยาม² ในมณฑลลาวกาวให้รู้จักระเบียบแบบแผนการปกครองของทางราชการหลายอย่าง เช่น การเสียเงินส่วยการพิจารณาคดี - ความเคารพนิยมในการถูกลงโทษ การซื้อขายตลอดจนการทำตัวที่รูปพรหมเสด็จ เป็นต้น ถัดมาอีกราว 2 เดือน ก็ใ้มีพระบรมราชโองการประกาศเปลี่ยนนามมณฑล เมื่อวันที่ 5 มิถุนายน พ.ศ. 2442 โดยใ้ให้เหตุผลว่าที่เรียกหัวเมืองชายพระราชอาณาเขตทั้งสามมณฑล คือมณฑลลาวเฉียง มณฑลลาวพวน และมณฑลลาวกาวเป็นเมืองลาวนั้นเป็นการ "เรียกชาวเมืองซึ่งอันที่จริงเป็นชนชาติไทยว่าลาว แต่ลักษณะการปกครองอย่างนั้นพ้นเวลาอันสมควรแล้ว"² จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ใ้เปลี่ยนมณฑลลาวพวน เป็นมณฑลพายัพเหนือ มณฑลลาวกาวใ้เรียกว่า มณฑลตะวันออกเฉียงเหนือ³ เป็นที่นำสังเกตว่าชื่อมณฑลที่เปลี่ยนไปใ้ใ้ค้ค้คำว่า "ลาว" หรือ "เขมร" ออกไปนั้น ใ้ค้ใ้เห็นถึงข้อตระหนักของราชสำนักกรุงเทพฯ ที่องการจะรวมดินแดนต่าง ๆ ที่อยู่ใ้ในเขตอิทธิพลทางการเมืองการปกครอง ใ้เป็นรัฐประชาชาติเดียวกันไม่แบ่งเป็นสยามลาวเขมรค้ค้ที่เป็นอย่างก่อน นอกจากใ้ยังใ้ค้แกไขกฎเกณฑ์ของการกำหนดอายุคนที่ใ้เป็นนกรรจ์ และปลดควราเสียใหม่ เมื่อวันที่ 4 ธันวาคม พ.ศ. 2442 โดยใ้ให้เหตุผลว่า

¹ กจช. ร.5 ม 57/9 ประกาศศึกเดือน.

² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นสรวรพิลาธิประสงค์ ใ้ค้อออกประกาศศึกให้สยาม "เรื่องลาวข้าง" นิทานโบราณคดี. หน้า

304 - 305

³ "ประกาศเปลี่ยนนามมณฑล" ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 16 (11 มิถุนายน ร.ศ. 118) หน้า 140.

... แต่กาลก่อนที่ได้เป่มา กำหนดเอาฐานของบุคคลเป็นที่ตั้ง คือชายสูงสองศอกก็ นับว่าเป็นคนกรรจ์ ... บางคนที่เป็นคนร่างใหญ่ อายุ 14 หรือ 15 ก็ได้ขนาดอัตรานี้เสียแล้ว บางคนเป็นคนร่างเล็ก อายุ 19 - 20 ถา 21 ขึ้นไปก็ยังไม่ได้นขนาดอัตรานี้ บ่อเป็นการกลาดเคลื่อนกันโดยมาก อนึ่งแต่ก่อนคนที่ปลดชระรายออกจากเป็นคนกรรจ์ อายุ 70 ปี เป็นกำหนดนั้น ทรงพระราชดำริเห็นว่าเป็นการลำบากแก่ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินยิ่งนัก จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้แก้ไขเปลี่ยนแปลงเลิกธรรมเนียมเก่าเสีย จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ตราพระราชบัญญัติไว้ดังนี้

มาตรา 1 แต่ต่อไป ถ้าผู้ใดมีอายุถึง 18 ปี ก็ให้เจ้าหมื่นขุนนั้นขึ้นเป็นคนกรรจ์ได้ ให้ยกขึ้นมาลงทะเลเมื่อยเป็นคนกรรจ์ตามธรรมเนียมราชการ

มาตรา 2 แต่ต่อไปถ้าผู้ใดมีอายุได้ 60 ปี ให้ปลดจากเป็นคนกรรจ์เป็นคนชระฯ พ้นจากราชการทั้งปวง ...¹

จึงเป็นอันว่าหลักเกณฑ์เก่าที่ถือเอาความสูงของร่างกายเป็นเกณฑ์นั้นถูกยกเลิกไป หันมาใช้อายุเป็นเกณฑ์ตั้งแต่นั้นมา.

มณฑลลาวกาบ ได้เปลี่ยนมาใช้ชื่อวามณฑลตะวันออกเฉียงเหนืออยู่เพียงปีเดียวเท่านั้น ก็มีการเปลี่ยนชื่ออีก เมื่อวันที่ 21 มกราคม พ.ศ. 2443 โดยมีพระบรมราชโองการ ให้เหตุผลว่า ชื่อมณฑลที่เปลี่ยนแปลงในปี พ.ศ. 2442 นั้นเป็นคำยาวเรียกยาก การที่จะเปลี่ยนมาเรียกชื่อมณฑลตามชื่อทิศโบราณ ซึ่งเป็นคำสั้น ๆ เรียก

¹ "ประกาศกำหนดอายุคนที่เป่คนกรรจ์ แลปลดชระวรัตนโกสินทร ศก 118" ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 16 (10 ธันวาคม ร.ศ. 118) หน้า 518.

ง่าย ความหมายก็ไม่เปลี่ยนแปลงด้วย

มณฑลตะวันออกเฉียงเหนือ	จึงให้เรียกว่า	มณฑลอีสาน
มณฑลฝ่ายเหนือ	ให้เรียกว่า	มณฑลอุดร
มณฑลตะวันออกเฉียง	ให้เรียกว่า	มณฑลบูรพา
มณฑลตะวันตกเฉียงเหนือ	ให้เรียกว่า	มณฑลพายัพ ¹

ในปี พ.ศ. 2443 นี้เอง ราชสำนักกรุงเทพฯ ได้จัดแบ่งกลุ่มหัวเมืองในแต่ละมณฑลออกเป็น "บริเวณ" ในมณฑลอีสานได้ถูกแบ่งออกเป็น 5 บริเวณคือ

บริเวณอุบลราชธานี มีเมืองอุบลราชธานี เมืองยโสธร และเมืองเขมราฐ

บริเวณนครจำปาศักดิ์เพียงเมืองเดียว

บริเวณชุกชีมี มีเมืองชุกชี เมืองศรีสะเกษ และเมืองเดชอุดม

บริเวณสุรินทร์ มีเมืองสุรินทร์ และเมืองสังขะ

บริเวณร้อยเอ็ด มีเมืองร้อยเอ็ด เมืองสุวรรณภูมิ เมืองมหาสารคาม เมืองกมลาไสย และเมืองกาฬสินธุ์²

จะเห็นได้ว่าเมืองต่าง ๆ ที่เป็นเมืองเก่า อีกเป็นจำนวนมาก . ในมณฑลอีสาน ไม่ปรากฏชื่อ ทั้งนี้เพราะถูกลดฐานะลงมาเป็นอำเภอ ซึ่งเมืองใดจะถูกลดฐานะนั้นขึ้นอยู่กับดุลยพินิจของข้าหลวงต่างพระองค์จะเห็นสมควร³

¹ "กฏข้อบังคับเรื่องเปลี่ยนแปลงชื่อมณฑล 4 มณฑล" ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 17 (27 มกราคม ร.ศ. 119) หน้า 620.

² สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช. เทศาภิบาล. (คลังวิทยา, 2495) หน้า 140 - 141

³ อรรถพร นพการ. "การปรับปรุงการปกครองและความขัดแย้งกับฝรั่งเศสในมณฑลอุดร ระหว่าง พ.ศ. 2436 - 2453." ปริญญาานิพนธ์ การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2520 หน้า 171.

ในปี พ.ศ. 2445 - 2446 ได้เกิดวิกฤตการณ์ ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของความเชื่อ ความศรัทธาที่ต่อ "ชาวลื้อ" และ "ญวน" ด้วยความหวังที่จะไปพบความสมบูรณ์สุข หรือที่ใดนั้นจะได้ไปสู่ "โลกพระศรีอารีย์" จนทางราชการได้นำคำสั่งไปปราบปราม อย่างไรก็ตาม ความเคลื่อนไหวทางความเชื่อครั้งนี้ถือได้ว่าเป็นวิกฤตการณ์ ครั้งสำคัญในประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของอีสานที่เกี่ยว¹

ภายหลังวิกฤตการณ์ "ญวน" หรือ "ญวน" สงบลงแล้ว ทางราชสำนักกรุงเทพฯ เห็นสมควรที่จะจัดการปกครองหัวเมืองในเขตลื้ออีสานให้เป็นแบบมณฑลเทศาภิบาล อย่างมณฑลในหัวเมืองชั้นใน ดังดำกรามบังคับของกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ต่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในปี พ.ศ. 2450 ตอนหนึ่งว่า

... ข้าพระพุทธเจ้าไปดูสภาพระเจ้านองยาเขอกกรมขุนสรพสิทธิประสงศ์ ความเห็นอย่างเดียวกันคือ ถึงเวลาแล้วที่จะจัดวางแบบแผนปกครองมณฑลอีสานให้เหมือนกับหัวเมืองมณฑลชั้นในอื่น ๆ แต่ต้องไม่ให้กรมกรามรวเร็วเกินไป ... ส่วนเมืองน้อย ๆ ที่ตั้งไว้แต่เก่าก่อนมากมายไม่ต่องเล็กในทันทีค่อยเล็กค่อยเปลี่ยนไป ... บางเมืองจัดปกครองอย่างหัวเมือง บางเมืองอย่างอำเภอ บางเมืองที่เล็กแล้วเต็มที่ก็ให้อำนาจเจ้าเมืองเสมอเท่านั้น ...²

¹ ดูเพิ่มเติมจากงานของ เศษ มุเนนาก, เรื่องขมญวนญวนภาคอีสาน ร.ศ. 121. งานของ ไพฑูรย์ มีกุล, เรื่องการบริหารปกครองมณฑลอีสาน พ.ศ. 2436 - 2453, งานของ นางลักษณ์ ลิมศิริ, เรื่องความสำคัญของญวนหัวเมืองอีสาน พ.ศ. 2325 - 2445 และงานของนักวิชาการรุ่นใหม่หลายคน มีพรเพ็ญ สันตะภูม และอัจฉรา กุพพิสัย เป็นบรรณาธิการ เรื่อง "ความเชื่อพระศรีอารีย์" และ "ญวน" ในสังคมไทย

² กจข. ร.5 ม.57/14 ในบอกมณฑลอีสาน เรื่องเสนาบดี กระทรวงมหาดไทย กราบบังคมทูลพระกรุณาทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท 27 ธ.ค. 126.

การดำเนินการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางการเมืองการปกครองหรือกระบวนการตั้งอำนาจเข้าสู่ราชสำนักกรุงเทพ ที่เริ่มดำเนินการมาอย่างเข้มข้นตั้งแต่ พ.ศ. 2435 เพื่อให้ให้เป็นการปกครองที่มีแบบแผนอย่างเดียวกันทั่วพระราชอาณาจักร ซึ่งหมายถึงการปกครองแบบ "เทศาภิบาล" นั้นถึงแม้ว่ามณฑลอีสานจะถูกเรียกว่า "มณฑล" มาตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2437 แล้วก็ตาม แต่การเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ยังไม่อยู่ในขั้นที่เรียกว่าสามารถเป็น "มณฑลเทศาภิบาล" ได้จนกระทั่งถึงปี พ.ศ. 2450 โครงสร้างทางการเมืองการปกครองได้เปลี่ยนไปจากเดิมอย่างมาก อำนาจรัฐส่วนกลางได้เข้าไปแทนที่อำนาจของกลุ่มผู้นำท้องถิ่นเดิม อย่างสมบูรณ์ ศูนย์กลางอำนาจรัฐอยู่ที่ราชสำนักกรุงเทพ โดยมีข้าหลวงทางพระองค์ สำเร็จราชการมณฑลทำหน้าที่ดูแลในส่วนภูมิภาค บรรดาหัวเมืองต่าง ๆ หลายเมืองถูกลดฐานะลงมาเป็นอำเภอ และตำบลตามลำดับ



ศูนย์วิทยพัชกร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

จึงถือให้ความพล้อสานเริ่มเข้าลักษณะการปกครองแบบเทศาภิบาล¹ ตั้งแต่
พ.ศ. 2451 เป็นต้นมา.

¹ พระยาราชเสนา (ศิริ เทพหัสดิน ณ อยุธยา) อธิบดีปลัด ทูลฉลองกระทรวงมหาดไทยได้ให้คำจำกัดความของการเทศาภิบาลไว้ว่า "การเทศาภิบาลคือการปกครองโดยลักษณะที่จัดให้หน่วยบริหารราชการอันประกอบด้วยตำแหน่งข้าราชการต่างพระเนตรพระกรรณ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และเป็นทีไว้วางใจของรัฐบาลของพระองค์กับแห่งการะของรัฐบาลกลาง ซึ่งประจำแต่เฉพาะในราชอาณาจักรนั้นออกไปดำเนินการในส่วนภูมิภาคอันเป็นที่ใกล้ชิดติดต่อกับอาณาประชาราษฎร์เพื่อให้ได้รับความร่มเย็นเป็นสุข และความเจริญทั่วถึงกันโดยมีระเบียบแบบแผนอันเป็นคุณประโยชน์ แก่พระราชอาณาจักรด้วย จึงได้แบ่งส่วนการปกครองแคว้นแคว้นออกโดยลำดับชั้นเป็น มณฑล จังหวัด อำเภอ ตำบลและหมู่บ้าน" จากคำจำกัดความข้างต้นนี้ จักรกฤษณ์ นรนิติคุดุงการ ได้อธิบายเพิ่มเติมว่าการเทศาภิบาลหมายความว่า เป็นระบบการปกครองอาณาเขตชนิดหนึ่ง ซึ่งเรียกว่าการปกครองส่วนภูมิภาค ส่วนมณฑลเทศาภิบาล คือส่วนหนึ่งของระบบการปกครองชนิดนี้ และยังหมายความว่า ระบบเทศาภิบาล เป็นระบบที่รัฐบาลกลางจัดข้าราชการของส่วนกลางไปบริหารราชการในท้องถิ่นต่าง ๆ แทนที่ส่วนภูมิภาคจะจัดข้าราชการเข้าบริหารงานในเมืองของตนเอง เช่น ตั้งแต่ก่อนด้วยเหตุนี้ระบบการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาลจึงเป็นระบบการปกครองที่รวมอำนาจเข้ามาไว้ในส่วนกลางอย่างเป็นระเบียบ และเป็นระเบียบการปกครอง ซึ่งเปลี่ยนจากประเพณีการปกครองดั้งเดิมของไทยคือระบบกินเมือง มาเป็นสมัยใหม่อย่างสิ้นเชิง. (อ้างอิงจาก จักรกฤษณ์ นรนิติคุดุงการ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาคำรงราชานุภาพ กับกระทรวงมหาดไทย. หน้า 165 - 166.)

แผนภูมิ

แสดงลำดับชั้นการเปลี่ยนแปลงการปกครองในหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออก

ก่อน 2433	2433	2434	2437	2442	2443	2455	2465
หัวเมือง ลาว ฝ่าย ตะวันออก	หัวเมือง ลาวฝ่าย เหนือ	หัวเมือง ลาวพวน	มณฑล ลาวพวน	มณฑล ฝ่ายเหนือ	มณฑล อุคร	มณฑล อุคร	ภาค อีสาน
	หัวเมือง ลาวฝ่าย ตะวันออก	หัวเมือง ลาวกาว	มณฑล ลาวกาว	มณฑล ตะวันออก	มณฑล อีสาน	มณฑล ร้อยเอ็ด	
	หัวเมือง ลาวฝ่าย เหนือ			เฉียงเหนือ		มณฑล อุบล ราช ธานี	
	หัวเมือง ลาวฝ่าย ตะวันออก						
	หัวเมือง ลาวฝ่าย ตะวันออก						

ที่มา : เหมอมรวงศ์จิตร "พงศาวดารหัวเมืองมณฑลอีสาน" หน้า 362.

เจิม วิชาทศงานกิจประวัติศาสตร์อีสาน เล่ม 2 หน้า 414 - 412.

กจช. ร.5 ม. 2. 3/4 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวถึงพระยารัตนบดินทร์

ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 16 11 มิถุนายน ร.ศ. 118

ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 17 27 มกราคม ร.ศ. 119

ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 29 6 เมษายน ร.ศ. 131

ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 39 2 สิงหาคม พ.ศ. 2465

กจช. ร.6 ม. 3.2

กระบวนการตั้งอำนาจจากหัวเมืองกาสินธุ์เข้าสู่ส่วนกลาง

เมื่อราชสำนักกรุงเทพ ส่งพระยามหาอำมาตย์ (หฺรฺน) ขึ้นมาเป็นข้าหลวงใหญ่ ประจำหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกตั้งแต ปี พ.ศ. 2425 เป็นต้นมานั้น หัวเมืองกาสินธุ์ เมืองงมลาไสยและเมืองภูแล่นช้าง ซึ่งเป็นเมืองที่ขึ้นกับกรุงเทพโดยตรงก็ได้ขึ้นอยู่ในบังคับบัญชาของพระยามหาอำมาตย์ ที่จำปาศักดิ์อีกชั้นหนึ่ง คดีความต่าง ๆ ที่เคยส่งเรื่องราวฟ้องร้องไปยังราชสำนักกรุงเทพ ก็ต้องเปลี่ยนเป็นส่งไปยังนครจำปาศักดิ์หากกรณีใดที่พระยามหาอำมาตย์ ดำเนินการไปแล้วขัดกับการดำเนินการของทางราชสำนักกรุงเทพก็ให้ถือเอาตามราชสำนักกรุงเทพ เช่นกรณีพระยาไชยสุนทร (หฺว) มีใบบอกลงไปยังราชสำนักกรุงเทพ เพื่อขอตั้งท้าวทิมรีเป็นเจ้าเมืองกุดสิมณารายณ์ ฝ่ายพระราชมุขบริหาร (ทอง) เจ้าเมืองงมลาไสยก็มีใบบอกไปยังพระยามหาอำมาตย์ (หฺรฺน) ที่นครจำปาศักดิ์ ขอแต่งตั้งท้าวสุริยะ เป็นเจ้าเมืองกุดสิมณารายณ์ ซึ่งทั้งสองคนต่างได้รับการแต่งตั้งเช่นกัน แต่ภายหลังราชสำนักกรุงเทพโดยยกเลิกคำสั่งที่พระยามหาอำมาตย์ แต่งตั้งเสีย ท้าวสุริยะจึงไม่ได้เป็นเจ้าเมืองกุดสิมณารายณ์ดังกล่าว ด้วยเหตุนี้จึงถือได้ว่าราชสำนักกรุงเทพยังไม่ให้สิทธิแก่ข้าหลวงประจำหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกแต่อย่างใด

ในปี พ.ศ. 2433 หัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกถูกแบ่งออกเป็น 3 ส่วน หัวเมืองกาสินธุ์ เมืองงมลาไสยและเมืองภูแล่นช้างจึงกลายเป็นเมืองใหญ่อยู่ใน หัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งมีข้าหลวงประจำอยู่ที่เมืองอุบลราชธานี การควบคุมหัวเมืองก็เริ่มใกล้ชิดยิ่งขึ้นแต่หัวเมืองกาสินธุ์ เมืองงมลาไสยและเมืองภูแล่น อยู่ห่างไกลจากเมืองอุบลราชธานีมากพอสมควร จึงไม่ค่อยมีความเปลี่ยนแปลงอย่างชัดเจนนัก จนกระทั่ง พ.ศ. 2435 เมื่อพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงพิชิตปรีชากร ข้าหลวงต่างพระองค์สำเร็จราชการหัวเมืองลาวกาวได้มาประทับจตุราศการอยู่เมืองอุบลราชธานีได้ส่งนายสุจินดา (เลื่อน) มาเป็นข้าหลวงกำกับราชการเมืองกาสินธุ์ จึงทำให้กระบวนการตั้งอำนาจของราชสำนักกรุงเทพไปจากเมืองกาสินธุ์ เข้มข้นขึ้น จุดนี้เองที่ถือได้ว่าเป็นการ เริ่มต้นของความเปลี่ยนแปลงในหัวเมืองกาสินธุ์เพื่อเข้าไปสู่การปกครองแบบเทศาภิบาล และต่อไปนี้จะได้อธิบายเฉพาะหัวเมืองกาสินธุ์ รวมทั้ง

เมืองงขลาไชยเมืองภูแล่นช้างและหัวเมืองอื่นใน 2 ประเด็นใหญ่ ๆ คือการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว เพื่อเป็นการยืนยันว่า ทั้ง ๆ ที่ราชสำนักกรุงเทพ ได้นำระเบียบ กฎ ข้อบังคับหรือพระราชบัญญัติอันเดียวกันมาบังคับใช้ ในหัวเมืองต่าง ๆ ยังได้รับการปฏิบัติ ไม่เท่าเทียมกัน จึงเป็นที่แน่นอนเหลือเกินว่า ผลกระทบจากความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ก็ย่อมแตกต่างกันไปด้วย

ความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองการปกครอง

ตามธรรมเนียมการปกครองแต่เดิมมา เมื่อเจ้าเมืองถึงแก่กรรม ทางราชสำนักกรุงเทพ ก็จะมีตราตั้งเลื่อนอุปฮาดให้ดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองสืบแทนต่อไปหรือหากไม่มีอุปฮาดก็เลื่อนราชวงศ์ หรือราชบุตร ขึ้นมาตามลำดับ แต่ในช่วงที่มีการโยกย้ายและโอนสังกัดกันมาก ๆ นั้น ทางราชสำนักกรุงเทพ เริ่มเปลี่ยนแปลงธรรมเนียมดังกล่าว ในหัวเมืองกาฬสินธุ์ เมืองงขลาไชย เมืองภูแล่นช้าง และเมืองอื่นที่เช่นเดียวกันกล่าวคือ เมื่อพระพิไชยอุดมเดช (หมื่นเดช) เจ้าเมืองภูแล่นช้างถึงแก่กรรมเมื่อ พ.ศ. 2423 อุปฮาด (คี่) ไกรภักการแพมาโดยตลอดเป็นเวลา 9 ปี ก็ยังไม่ได้มีตราตั้ง เป็นเจ้าเมือง ต่อมาทั้งอุปฮาด ราชวงศ์ และราชบุตร ถึงแก่กรรมทั้งหมด ท้าวทองสุก บุตรพระพิไชยอุดมเดช (หมื่นเดช) จึงได้รักษาการสืบมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2431 และไปปรากฏว่าทางราชสำนักกรุงเทพได้แต่งตั้งใครขึ้นมาแทนตำแหน่ง อาญาสี่ทุกตำแหน่งอีก¹ ที่เมืองกาฬสินธุ์หลังจากพระยาไชยสุนทร (ท้าว) ทิศราภการ ที่นครจำปาศักดิ์ เป็นเวลาหลายปีได้กลับมาปกครองเมืองกาฬสินธุ์ในปี พ.ศ. 2433 อีกเพียงปีเดียวก็ถึงแก่กรรม ซึ่งเป็นช่วงที่ อุปฮาด (หนู) ราชบุตร (โพธิสาร) ถึง

¹ หม่อมอมรวงศ์วิจิตร "พงศาวดารหัวเมืองมณฑลอีสาน" หน้า 353

แก่กรมก่อนแล้ว ทางราชสำนักกรุงเทพ ก็ไม่ได้ตั้งใครขึ้นมาแทนตำแหน่งอีกเลยเพียง
แกตั้งท้าวฮวด บุตรพระยาไชยสุนทร (หว่า) เป็นผู้รักษาการเมืองกาฬสินธุ์¹ เพียง
ตำแหน่งเดียวเท่านั้น¹ สำหรับเมืองมณฑลไชย พระราชภูบริหาร (ทอง) ยังอยู่
ในตำแหน่งเจ้าเมือง เช่นเดิม แต่ในระยษะนี้มีคดีความฟ้องร้องคดีกันอยู่ที่กรุงเทพจึงยัง
คงมีเตุอุปฮาด (บัว) รักษาการเมืองมณฑลไชยอยู่เท่านั้น²

ดังนั้น เมื่อพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพิชิตปรีชากร ข้าหลวงต่างพระองค์
สำเร็จราชการหัวเมืองลาวกาว ได้ส่งนายสุจินดา (เลื่อน) มาเป็นข้าหลวงประจำ
เมืองกาฬสินธุ์ เมืองมณฑลไชย และเมืองภูแล่นช้าง ตั้งว่าราชการอยู่ที่เมืองกาฬสินธุ์³
โดยนัยสำคัญก็คือให้ข้าหลวงมาควบคุมดูแลหัวเมืองทั้งสามนั้นเอง ประจวบกับหัวเมืองทั้ง
สามไม่มีเจ้าเมือง คงมีแต่ผู้รักษาการแทนเท่านั้น จึงทำให้การดำเนินงานของ ข้า
หลวงเป็นไปด้วยความราบรื่น จึงนับได้ว่าในปี พ.ศ. 2435 เมื่อมีข้าหลวงขึ้นมากับ
ราชการที่เมืองกาฬสินธุ์ เป็นปีที่มีความสำคัญต่อประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของหัวเมืองกาฬสินธุ์
เป็นอย่างมาก เพราะโครงสร้างทางการเมืองการปกครองได้เพิ่มสายงานบังคับบัญชาขึ้น
มาอีก ส่วนตำแหน่ง ผู้ปกครองสูงสุดของเมืองกาฬสินธุ์ เมืองมณฑลไชย และเมืองภูแล่น
ช้าง ซึ่งแต่เดิม ราชสำนักกรุงเทพเป็นเพียงผู้อนุมัติตามที่ทางหัวเมืองขอไป ตามปกติ
ก็จะเป็นการสืบเชื้อสายนั้นไ้สืบสืกลง นับแต่มีไป ตำแหน่งผู้ปกครองสูงสุดของเมืองกาฬ-
สินธุ์ เมืองมณฑลไชย และเมืองภูแล่นช้าง คือตำแหน่งข้าหลวงกำกับราชการเมืองจะต้อง
เป็นผู้ที่ได้รับการแต่งตั้งจากราชสำนักกรุงเทพโดยตรงเท่านั้น กรมการเมืองไม่มีบทบาทใน

¹ เกื้อ บุญเพิ่ม "จังหวัดกาฬสินธุ์" หน้า 15.

² กจร. ร.5 ม 2. 12 ก/3 มณฑลไชย ระบุว่าพระราชภูบริหาร (ทอง)
หลังจากติกราชการสงครามศึกฮ่อแล้วลงไปช่วยราชการอยู่กับพระยามหาอำมาตย์ (หรุ่น) ที่
นครจำปาศักดิ์ ตั้งแต่ พ.ศ. 2429 พอถึงปี พ.ศ. 2430 ก็ลงไปติดค้างอยู่กรุงเทพ.

³ หม่อมอมรวงศ์วิจิตร "พงศาวดารหัวเมืองมณฑลอีสาน" หน้า 385
เดิม วิกาศย์พจนกิจ. ประวัติศาสตร์อีสาน เล่ม 2. หน้า 433

การสรรหา บุคคลในท้องถิ่นขึ้นมาเป็นผู้นำของตนเองอีกต่อไป สำหรับกรมการเมืองชั้นรองลงมา ทางราชสำนักกรุงเทพ ก็ยังคงให้อยู่ในตำแหน่งเดิมต่อไป หากถึงแก่กรรม ตำแหน่งนั้นก็จะปล่อยให้ว่าง ลักษณะเช่นนี้ชี้ให้เห็นถึงนโยบายและกรรมวิธีในการเปลี่ยนแปลงการปกครองอย่างเป็นขั้นตอนเพื่อรองรับกับการปกครองแบบใหม่ต่อไป

นายสุจินดา (เลื่อน) เป็นข้าหลวงกำกับราชการอยู่เมืองกาฬสินธุ์ได้ประมาณ 2 ปี ทางราชสำนักกรุงเทพ จึงโปรดส่งพระอนุชิตพิทักษ์ จาการประกอบกิจและหนีวีจิตเสนา มาเป็นข้าหลวงกำกับราชการเมืองกาฬสินธุ์ เมืองมณฑลไชยและเมืองภูแล่นช้างสืบต่อมา¹

พอล่วงปี พ.ศ. 2440 ได้มีพระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องถิ่นออกมาบังคับใช้ทั่วพระราชอาณาจักร พอสรุปใจความได้ว่า ให้จัดท้องที่การปกครองเป็นระดับหมู่บ้าน หลายหมู่บ้านรวมกันเป็นตำบล หลายตำบลรวมกันเป็นอำเภอ ส่วนผู้ปกครองหมู่บ้านนั้นให้ราษฎรชายหญิงในหมู่บ้านเลือก "ผู้ใหญ่บ้าน" ขึ้นมาคนหนึ่ง ให้ผู้ใหญ่บ้านทั้งปวง ในตำบลเลือกกันเป็น "กำนัน" คนหนึ่ง ส่วนในระดัอำเภอ นั้น นายอำเภอได้รับการเลือกสรรและแต่งตั้งโดยผู้ว่าราชการเมือง แต่อำนาจในการเปลี่ยนแปลงโยกย้าย ถอดถอน กรมการเมืองอำเภอทุกตำแหน่งขึ้นอยู่กับข้าหลวงเทศาภิบาล² โดยพระราชบัญญัติ

¹ กจร. ร.5 ม.57/16 หนังสือเสนายศักระหวางมหาดไทย กราบบทพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ 3 ส.ค. ร.ศ. 113 (ในหนังสือกรมหมื่นสรรสิหิประสงค์ ทูลเสนายศักระหวางมหาดไทย เมื่อ 2 มิ.ย. ร.ศ. 113 บอกว่าหลวงอนผลพิทักษ์ จาการประกอบกิจ และหนีวีจิตเสนา. แต่ในเอกสารอื่น ๆ ระบุว่า พระอนุชิตพิทักษ์ ทั้งนั้นเช่น กจร. ร.5 ม.57/17 พระสิทธิศักดิ์สมุทร เจตข้าหลวงรักษาราชการเมืองมหาสารคาม กราบบทกรมหลวงสรรสิหิประสงค์ 25 ตุลาคม ร.ศ. 124)

² เสถียร ลายลักษณ์ และคนอื่น ๆ "พระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่ ร.ศ. 116" ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 16 จ.ศ. 116 - 117 หน้า 22 - 67.

ลักษณะปกครองท้องที่ ร.ศ. 116 นี้ ยังผลให้มีการเปลี่ยนแปลงตำแหน่งต่าง ๆ ที่เคยปฏิบัติกันมาเป็นเวลานาน คือตำแหน่งอำมาตย์จากเจ้าเมืองอุปฮาด ราชวงษ์ ราชบุตร เปลี่ยนเป็น ผู้ว่าราชการเมืองปลัดเมืองยกกรมฉัตรเมือง และผู้ช่วยราชการเมืองตามลำดับ ส่วนตำแหน่งหัวหน้าแขวงหรือนายเส้น ก็เปลี่ยนเป็นนายอำเภอ ตามแสงก็เปลี่ยนเป็นกำนัน นายบ้านหรือกวนบ้านก็เปลี่ยนเป็น ผู้ใหญ่บ้าน

แต่ในทางปฏิบัตินั้นทุกหัวเมืองไม่ได้ดำเนินการเปลี่ยนแปลงตามพระราชบัญญัติดังกล่าวในทันที หรือพร้อมเพรียงกันแต่อย่างใด ทั้งนี้สาเหตุประการสำคัญก็คือ ความพร้อมในด้านตัวบุคคลที่จะดำรงตำแหน่งและความพร้อมของประชาชนในแต่ละเมือง ซึ่งขึ้นอยู่กับดุลยัตินิจ ของข้าหลวงต่างพระองค์ เป็นหลัก ดังที่กรมหลวงดำรงราชานุภาพ (อิสริยยศ ขณะนั้น) ได้กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อวันที่ 22 มีนาคม พ.ศ. 2444 คาคถาความถึกของกรมขุนสรพรพิทธิประสงค์ ข้าหลวงต่างพระองค์สำเร็จราชการมณฑลอีสานตอนหนึ่งว่า

... เห็นว่าผู้คนพลเมืองในเขตแดนนั้น เปนคนป่าเถื่อนโง่เขลายังไม่ถึงความสามารถจะประพฤติตามขนบธรรมเนียมแบบแผนอย่างหัวเมืองชั้นในได้ คำอุปฐะมาว่าเทศาตามเนื้อผ้านั้นใด กรมขุนสรพรพิทธิประสงค์ จักการตามพื้นอุบิไสย ผู้คนพลเมืองเปที่ที่ตั้งนั้นนั้น ค้วยเหตุนี้ ข้าราชการที่จะใช้เปคนเชื้อง มากกว่าต้องการคว่องไว ฉะฉิมแหลมโดยเกรงว่าคนฉะฉิมแหลมตามแบบใหม่จะไปบังคับการกวคั้นอย่างหัดความริให้ไปตีกรมภ์ระของ จะเกิดความไม่พอใจและรู้สึกเคียดร้อนแพร่หลายไปในแดนพล ข้าพระสุททเจ้าพระมาว่า พระคำริห์ของกรมขุนสรพรพิทธิประสงค์จะเป็นเช่นนี้ ...¹

¹ กจช. ร.5 ม 57/14 กรมหลวงดำรงราชานุภาพ กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว 22 มีนาคม ร.ศ. 120.



ภายหลังที่นำพระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่ ร.ศ. 116 มาบังคับใช้
ปรากฏในหลักฐานว่า เมืองนครจำปาศักดิ์ เริ่มลดฐานะเมืองขึ้นลงมาเป็น "อำเภอ" เป็น
ครั้งแรกในมณฑลอีสาน เมื่อปี พ.ศ. 2443¹ ส่วนหัวเมืองกาฬสินธุ์ เมืองมลาไสย
เมืองกุแล่นซำง และเมืองขึ้นเริ่มมี "อำเภอ" เมื่อปี พ.ศ. 2449 ดังจะกล่าวต่อไป

อย่างไรก็ตาม หัวเมืองกาฬสินธุ์ เมืองมลาไสย และเมืองกุแล่นซำงก็เริ่ม
เปลี่ยนตำแหน่งกรมการเมือง ระดับสูงขางแล้ว ถึงแม้จะยังไม่เต็มรูปแบบ และจากการ
ที่กรมมหาดไทยพิจารณาประสงค์ได้เสด็จออกตรวจราชการและแนะนำสั่งสอนแบบแผนวิธีการปก
ครอง แก่ข้าราชการในเมืองต่าง ๆ โดยเฉพาะในช่วงวันที่ 7 - 14 กุมภาพันธ์ พ.ศ.
2442 นั้น ได้ตรวจราชการและแนะนำการปกครองท้องที่ในเมืองกาฬสินธุ์ เมืองมลา
ไสย และเมืองเสลภูมิ² คงจะมีส่วนทำให้มีการเปลี่ยนแปลงได้มากที่สุดทีเดียว จากทำ
เนียบหัวเมือง ร.ศ. 118 (พ.ศ. 2442) ปรากฏว่าตำแหน่งสูงสุด ที่ยังเป็นคนในท้อง
ถิ่นอยู่มีดังนี้

เมืองกาฬสินธุ์	ผู้รักษาราชการเมือง	เมืองจันท	(ทองสุก)
เมืองท่าขอนยาง	ผู้รักษาราชการเมือง	อุบลราช	(หงษ์)
เมืองเขมบาคาน	ผู้รักษาราชการเมือง	พระศรีสุวรรณ	(โคต)
เมืองกุศลนิมมาราณ	ผู้รักษาราชการเมือง	พระวิเบศรวงษา	(กิมวี)
เมืองกันทรวิชัย	ผู้รักษาราชการเมือง	พระปทุมวิเศษ	(ทองคำ)
เมืองมลาไสย	ผู้รักษาราชการเมือง	พระราชภุมรินทร์	(ทอง)

¹ กจข. ร.5 น. 57/14 กรมมหาดไทยพิจารณาประสงค์ถึงเจ้าอุปราชให้จัดตั้ง
อำเภอในจังหวัดจำปาศักดิ์

² กจข. ร.5 น. 57/9 เรื่องกรมมหาดไทยพิจารณาประสงค์เสด็จออกตรวจราชการ
และออกประกาศตักเตือนคนที่ไปมาและแนะนำสั่งสอนแบบแผนวิธีการแก่ข้าราชการใน
มณฑลลาวท้าว 1 ก.ค. 119.

	อุปฮาท	(บัว)
	ราชวงศ์	(ธรรมกิติกา - ท้า)
เมืองเสลภูมิ	ผู้ว่าราชการเมือง	พระนิคมวิริรักษ์ (สิง)
เมืองสหัสขันธ์	ผู้ว่าราชการเมือง	พระประชาชนมาล (ทะ)
เมืองกุแลนซ่าง	ผู้รักษาราชการ	ท้าวทองสุก ¹

จะเห็นได้ว่าตำแหน่งกรรมการเมืองโคได้เริ่มเปลี่ยนไปตามพระราชนิพนธ์ลักษณะปกครองท้องที่ ร.ศ. 116 บ้างแล้ว เมืองโคที่ยังมีเจ้าเมืองคนเก่าอยู่ก็เปลี่ยนตำแหน่งเป็นผู้ว่าราชการเมือง เมืองโคที่ตำแหน่งเจ้าเมืองว่างอยู่ก็ให้ผู้รักษาราชการ ส่วนตำแหน่งอุปฮาท ราชวงศ์ ราชบุตร เมืองโคยังคงมีตัวอยู่ก็ให้ดำรงตำแหน่งเดิมไปก่อน เช่น เมืองกมลาไสย ลักษณะเช่นนี้ ในแผนทศวรรษออกเฉียงเหนือ (ก่อนที่จะเปลี่ยนเป็นเขตอีสาน) มีอยู่เพียง 8 เมือง เท่านั้นคือ อุบลราชธานี จำปาศักดิ์ ศรีสะเกษ มหาสารคาม กมลาไสย เขมราฐ สุวรรณภูมิ และร้อยเอ็ด² และเป็นที่น่าสนใจอีกว่า ในจำนวนนี้ 4 เมืองโคได้เริ่มแยกหน่วยงานบริหารออกเป็น 2 ส่วน แล้วคือส่วน "จังหวัด" กับ "เมือง" โคแก่อุบลราชธานี จำปาศักดิ์ ศรีสะเกษ และมหาสารคาม โดยจังหวัดจะเน้นราชการจากส่วนกลางเป็นหลัก แต่เมือง ยังคงตำแหน่งเดิมไว้ เช่น ส่วนงานของมหาสารคาม ในปี พ.ศ. 2442 ดังนี้.

จังหวัดมหาสารคาม	ข้าหลวงรับนิคม	พระสิทธิศักดิ์สมุทร เขต
	อธิบดีผู้พิพากษา	หลวงพิพิธสุนทร (อิน)
	ศาลา	

¹ ทำเนียบหัวเมือง ร.ศ. 118. (โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ.), หน้า 131 - 132

² เรื่องเดียวกัน.

เมืองมหาสารคาม	ผู้ว่าราชการ	พระเจริญราช เฑช (สิง)
	อุปฮาด	(ท้าวเถื่อน)
	ราชวงศ์	(ท้าวบง)
	ราชบุตร	(ท้าวแสง) ¹

พอดังปี พ.ศ. 2443 มณฑลตะวันออกเฉียงเหนือได้เปลี่ยนเป็น มณฑลอีสาน (เดิมเขียน อีสาน) พร้อมทั้งมีการตั้งราชทินนามสำหรับผู้ว่าราชการเมืองและกรมการเมืองอื่น ๆ ให้สอดคล้องกับชื่อเมืองนั้น ๆ สำหรับกาฬสินธุ์ได้รับการแต่งตั้งเพิ่มขึ้นอีก 2 ตำแหน่ง ดังนี้

เมืองจัน (ทองสุก)	ผู้รักษาราชการได้เป็นพระสินธุสังขนาบาล	ว่าที่ผู้รักษาราชการเมือง
ท้าวเก [บุตรท้าวฮวด]	ผู้รักษาราชการเมือง หลานพระยาไชยสุนทร (หล้า)	ได้เป็นพระสินธุธรรมขันธ์
ท้าวเปียม	เป็นพระสินธุการประสิทธิ์	ว่าที่ผู้ช่วยราชการเมือง
ท้าวโสม	เป็นพระสินธุกิจประสาน	ว่าที่ผู้ช่วยราชการเมือง ²

ส่วนที่เมืองกมลาไสยพระรามภุมวิหารและอุปฮาด (บัว) ยังคงอยู่ในตำแหน่งเดิมส่วนคนอื่น ๆ ได้เปลี่ยนไปคือ.

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ ท้าเปียมหัวเมือง ร.ศ. 118 หน้า. 128.

² ท้าเปียมหัวเมืองตอน 1 - 2 - 3 ร.ศ. 119. (โรงพิมพ์บำรุงนุกูลกิจ.) หน้า 225.

พระราชมุขบริหาร (ทอง)

เป็นผู้ว่าราชการการเมือง

อุปเสนาท (บัว)

ท้าวพรหมเทศ

ท้าวท่า

ท้าวธรรมอุดม

เป็นหลวงกมลพิพัฒน์ ว่าที่ผู้ช่วยราชการเมือง

เป็นหลวงกมลรัฐโสภณ ว่าที่ผู้ช่วยราชการเมือง

เป็นหลวงกมลเศรษฐ์คุมพงษ์ ว่าที่ผู้ช่วยราชการเมือง¹

การเปลี่ยนแปลงตำแหน่งต่าง ๆ ในครั้งนี้ เป็นลักษณะค่อยเป็นค่อยไป เมือง
 กมลาไสยก็ยังคงมีเมืองขึ้นอยู่สองเมืองคือ เมืองสหสขันธ์ กับเมืองเสถภูมิอยู่เช่นเดิมและ
 เจ้าเมืองกรมการเมืองเก่า ๆ ก็ยังมีชีวิตอยู่เพียงแต่เปลี่ยนชื่อตำแหน่งใหม่ ส่วนทางเมือง
 กาฬสินธุ์ เมื่อพระสินธุสัจจนาบาล (เมืองจันทน์ - ทองสุก) ผู้รักษาราชการเมือง ถึงแก่
 กรรม พระสินธุธรรมขนาดัต (เก) ว่าที่ปลัดเมือง ก็ได้เลื่อนขึ้นมาเป็นพระสินธุประ-
 ชาธรรม ผู้ว่าราชการเมือง² และต่อมาได้ให้ผู้ว่าราชการเมืองทำหน้าที่ ข้าราชการ
 กำกับราชการเมืองด้วย ดังปรากฏในทำเนียบข้าราชการหัวเมือง ร.ศ. 125 (พ.ศ. -
 2449) ว่าเมืองมหาสารคาม กับเมืองสุวรรณภูมิ มีข้าหลวงกำกับราชการถึงเมืองละ 2
 คน เมืองกาฬสินธุ์และเมืองกมลาไสย ก็ได้ให้ผู้ว่าราชการเมืองทำหน้าที่ข้าหลวงกำกับราช
 ราชการ ด้วย เช่นกัน พร้อมกับเลื่อนบรรดาศักดิ์ ของพระสินธุประชาธรรม (เก) เป็น
 "พระยา" เปลี่ยนราชทินนาม เป็น "ไชยสุนทร" เหมือนเจ้าเมืองคนก่อน ๆ นอก
 จากนั้นก็ได้เปลี่ยนโครงสร้างทางการปกครองให้สอดคล้องกับพระราชบัญญัติลักษณะปกครอง
 หัวเมืองที่ ร.ศ. 116 ยิ่งขึ้นอีก ก็คือเพิ่มตำแหน่ง ยกบัตรขึ้นมาถึงแม้จะไม่มีตัวบุคคลมา
 ดำรงตำแหน่งก็ให้ถือเป็นตำแหน่งว่างไว้ก่อนและในปี พ.ศ. 2449 นี้ เมืองขึ้นต่าง ๆ

¹ ทำเนียบหัวเมือง ตอน 1 - 2 - 3 ร.ศ. 119. (โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ),
 หน้า 256.

² เดิม วิกาศย์พจนกิจ. ประวัติศาสตร์อีสาน เล่ม 2. หน้า 511.

ซึ่งเป็นเมืองเล็กก็ถูกกลืนเข้ามาเป็น "อำเภอ" ผู้ว่าราชการเมืองดังกล่าวก็ดำรงตำแหน่ง นายอำเภอ หรือแม่แต่เมืองใหญ่ ก็ได้แบ่งส่วนราชการออกเป็น อำเภอเช่นดังนี้

ขุนไชยชงยศ (สี)	นายอำเภออุไทยกาฬสินธุ์
ขุนอักษร สุริยันต์ (สิง)	นายอำเภอจันทบุรีกาฬสินธุ์
พระปฐมวิเศษ (ทองคำ)	นายอำเภอกันทรวิชัย
พระธิเบศรวงษา (กินรี)	นายอำเภอภูคคสิมณารายณ์
ขุนมาคาลนิคมเขตร (ฮาค)	นายอำเภอเขมขาคาน
เมืองแสน (หล้า)	นายอำเภอท่าขอนยาง
หลวงภูมลาพิพัฒน์ (โกย)	นายอำเภอภูแล่นช้าง
หลวงไสยศาสตร์ (แพง)	นายอำเภอจันทบุรีกาฬสินธุ์
หลวงภมร อุตมพงษ์ (ธรรมอุดม)	เป็นนายอำเภออุไทยกาฬสินธุ์
พระนิคมบริรักษ์ (เสน)	นายอำเภอจันทบุรีกาฬสินธุ์
อรรควงษ์ (โท)	นายอำเภออุไทยกาฬสินธุ์
หลวงสหสิณการบัญชา (แพง)	นายอำเภอสหสิณ ¹

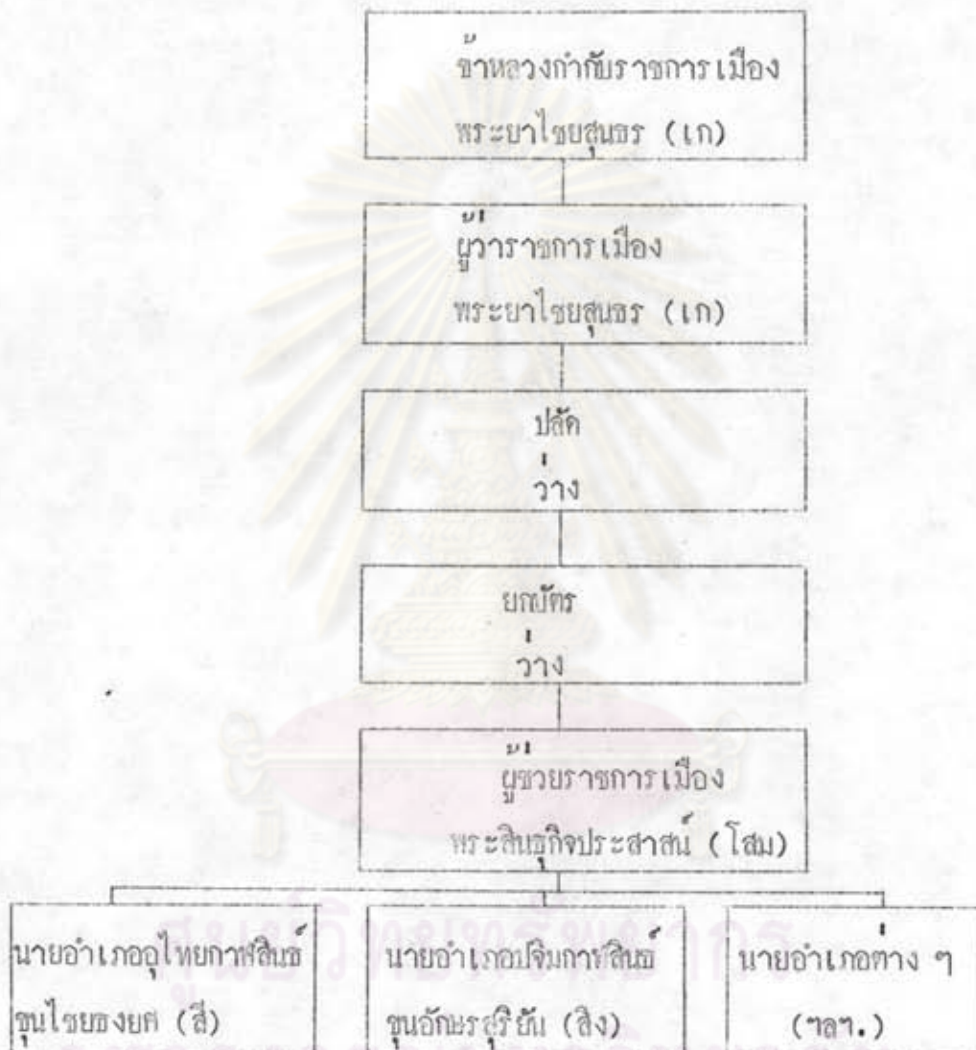
นายอำเภอดังกล่าวนี้ ได้รับลาตอมแทนเป็นเงินเดือนตามลำดับชั้น ตามบัญชีอัตราเงินเดือนที่นำมาบังคับใช้ด้วยเช่น ผู้ว่าราชการเมืองชั้นหนึ่ง 600 บาท ชั้นสอง 500 บาท ชั้นสาม 450 บาท ชั้นสี่ 400 บาท นายอำเภอชั้นหนึ่ง 250 บาท ชั้นสอง 200 บาท ชั้นสาม 150 บาท ชั้นสี่ 100 บาท เป็นต้น²

¹ ทำเนียบข้าราชการเมือง รัตนโกสินทรศก 125. หน้า 171 - 173

² "อัตราเงินเดือน ข้าราชการหัวเมืองขึ้นกระทรวงมหาดไทย" ทำเนียบข้าราชการ หัวเมืองรัตนโกสินทรศก 125. หน้า 250.

แผนภูมิ

โครงสร้างทางการปกครองของหัวเมืองกาฬสินธุ์ พ.ศ. 2450



ที่มา : ทำเนียบข้าราชการหัวเมือง ร.ศ. 125 หน้า 171 - 173

ทำเนียบข้าราชการหัวเมือง ร.ศ. 126 หน้า 243 - 247

กระบวนการตั้งอำนาจทางการเมืองการปกครองจากหัวเมืองกาฬสินธุ์เข้าสู่ศูนย์กลางที่เริ่มอย่างเข้มข้นมาตั้งแต่ พ.ศ. 2435 นั้น พอมาถึงปี พ.ศ. 2450 ก็มาถึงจุดสุดยอดของการเปลี่ยนแปลงจากระบบการปกครองแบบเก่า เข้าสู่ลักษณะการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาลได้อย่างค่อนข้างจะสมบูรณ์ กล่าวคือในระดัเมืองใดแห่งตำแหน่งหน้าที่ออกเป็นผู้อำนวยการเมือง ปลัดเมือง ขกษัตริ์และยูชวยราชการเมือง เป็นหลัก ส่วนระดัอำเภอ ก็ได้กำหนดตำแหน่งให้เหมือนกันทุกอำเภอ คือมีนายอำเภอ ปลัดอำเภอ และสมุหบัญชี เป็นหลัก ในระยะแรกยังไม่มีตัวบุคคลก็ให้ตำแหน่งว่างไว้ก่อน¹ เมื่อมาถึงขั้นนี้แล้วย่อมหมายความว่าพร้อมที่จะปกครองตามระบบมณฑลเทศาภิบาลได้ ถึงแม้ว่าการเมืองในระบบใหม่จะยังเป็นคนพื้นเมืองก็ตาม แต่อำนาจในการปกครองได้ถูกดึงเข้าสู่ส่วนกลางอย่างสมบูรณ์แล้ว เพราะข้าหลวงเทศาภิบาลประจำมณฑลมีอำนาจเด็ดขาด และสามารถควบคุมหัวเมืองต่าง ๆ ได้เต็มที่ไม่ว่าจะเป็นการเสนอแต่งตั้งหรือถอดถอน และกรรมการเมืองชั้นสูงที่เป็นคนพื้นเมืองดำรงตำแหน่งอยู่นั้น หากมีความดีความชอบก็เพียงรอเวลาที่จะถึงแก่กรรมเท่านั้น หากหย่อนสมรรถภาพก็จะถูกปลดออกทันที ลักษณะเช่นนี้ทำให้มองเห็นว่ากลุ่มผู้นำท้องถิ่นที่เป็นคนพื้นเมืองได้สูญเสียอำนาจทางการเมืองการปกครองอย่างสิ้นเชิงแล้ว

ศูนย์วิทยพัทยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ ทำเนียบข้าราชการหัวเมืองรัตนโกสินทรศก 126. หน้า 243 - 247

ผลกระทบจากกระบวนการดึงอำนาจเข้าสู่ส่วนกลาง

ในช่วงที่อำนาจทางการเมืองการปกครองและเศรษฐกิจของผู้นำท้องถิ่นถูกดึงเข้าสู่ส่วนกลางเป็นลำดับมาที่ ถึงแม้ว่าราชการ ซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ในท้องถิ่นจะไม่ได้รับรู้ อำนาจของราชสำนักกรุงเทพฯ โดยตรงก็ตาม แต่บรรดาเจ้าเมืองกรมการเมือง ซึ่งได้รับผลโดยตรง ก็ตระหนักดีว่าฐานะทางการเมืองการปกครอง และเศรษฐกิจของตนถูกบั่นทอนลงไปอย่างมาก รายได้ต่าง ๆ ได้เบียดเบียนออกจากกลุ่มผู้นำท้องถิ่นไปอยู่ในมือของข้าราชการส่วนกลาง ทั้งยังเพิ่มปริมาณมากขึ้นทุกปี¹ ความผันแปรอย่างรุนแรงเกิดขึ้นเมื่อข้าหลวงเทศาภิบาล ซึ่งถูกส่งไปจากราชสำนักกรุงเทพฯ ได้เข้ามาควบคุมผู้นำท้องถิ่น จนผู้นำท้องถิ่น ต้องผลักดันกระดานส่ายไปให้ราษฎรอย่างเต็มที่ เพราะปรากฏว่ามีหลายกรณีที่เจ้าเมืองกรมการเมืองเรียกเก็บส่วยจากราษฎรซ้ำสองในปีเดียวกัน หรือแม้แต่การเข้าไปเรียกเก็บส่วยในท้องที่ของอีกเมืองหนึ่งก็เคยมี บ้างทางราชสำนักกรุงเทพฯ ได้หาวิธีการเรียกเก็บผลประโยชน์อย่างรัดกุมมากขึ้นเพียงใด ก็ยอมเป็นการบั่นทอนผลประโยชน์ของกลุ่มผู้นำท้องถิ่นมากขึ้น เพียงนั้น โดยเฉพาะการจัดให้มีการสำมะโนครัว อย่างละเอียดในปี พ.ศ. 2445 ทำให้ทราบจำนวนทั่วพิสัยตัวเลข บั๊กขาว, เด็ก, ผู้หญิง, ตลอดจนจวนสัตว์พาหนะ² ได้ส่งผลให้โอกาสแสวงหาผลประโยชน์ของกลุ่มผู้นำท้องถิ่นโดยการปิดบังจำนวนตัวเลข หรือโดยวิธีการอื่น ๆ ย่อมเป็นไปได้น้อยลง และทำให้เจ้าเมืองมักจะขัดแย้งกับข้าหลวงอยู่เสมอ ๆ³ สภาพโดยทั่วไปในราวปี พ.ศ. 2445 ตามความเห็นของพระญาณรักจิต

¹ Michael Vickery, "Thai Regional Elites and the Reform of King Chulalongkorn." The Journal of Asian Studies. Vol.39. No. 4 (Aug. 1970), p.877 อ้างอิงจากสมุทสรณคดีรายปีประเทศไทย 2462.

หน้า 31

² ฤดูกาลผนวก ข.

³ กจร. ร.5 ม 57/11 กรมขุนสรรพสิทธิประสงค์ ถึงกรมหมื่นดำรง.

เจ้าคณะมณฑลอีสานเห็นว่าเจ้าเมืองและกรมการเมือง มีฐานะยากจนลงทุกที ๆ¹ และนับตั้งแต่มีการนำเอาอัตราเงินเดือนข้าราชการหัวเมืองมาบังคับใช้ในปี พ.ศ. 2449² ก็ยิ่งทำให้กลุ่มผู้นำท้องถิ่น สูญสิ้นอำนาจทางเศรษฐกิจไปอย่างเห็นได้ชัดกล่าวคือ ระบบ "กินเมือง" แบบเก่าถูกแทนที่ด้วยระบบ "อัตราเงินเดือน" รายได้ของกลุ่มผู้นำท้องถิ่นจึงเป็นรายได้ที่ค่อนข้างตายตัว ไม่สามารถหาช่องทางหา รายได้ดังกล่าวอีกต่อไป

พระยาไชยสุนทร (เก) ผู้ว่าราชการเมืองกาฬสินธุ์ ได้รับเงินเดือนในอัตรา 400 - 600 บาท

อุปฮาท (บัว) ปลัดเมืองมณฑลไชย ได้รับเงินเดือนในอัตรา 100 - 250 บาท
นายอำเภอ ทุกคน ได้รับเงินเดือนในอัตรา 100 - 250 บาท

ส่วนตำแหน่งกรมการเมือง ไม่ได้อัตราเงินเดือน³ ดังนั้นจึงปรากฏว่ากรมการเมืองพยายามแสวงหารายได้ด้วยวิธีแปลก ๆ เช่น "เรียกค่าคำร้อง 1.50 บาท มาเป็นประโยชน์ส่วนตัวหรือที่เกาะประชุมลูกบ้านมาเล่นเบี้ยโมกข์ ชำโคไม่รับอนุญาตข้าง แล้วจับกุมปรับเอาเงินมาเป็นประโยชน์ส่วนตัว"⁴

ส่วนสถานภาพทางการเมืองการปกครองนั้น ผู้นำท้องถิ่นในหัวเมืองกาฬสินธุ์ถูกลดบทบาทลงอย่างมาก ที่เห็นได้ชัดคือเจ้าเมืองหัวเมืองชั้นต่าง ๆ ถูกลดตำแหน่งลงมาเป็นเพียง "นายอำเภอ" หรือแม่แก่พระยาไชยสุนทร (เก) หลังจากได้เป็นผู้ว่าราชการ

¹ กจร. ร.5 ม. 57/15 เรื่องสิทธิพระญาณภิกขิตว่าด้วยราชการในมณฑลอีสาน 20 ก.พ. ร.ศ. 120 - 3 ก.ย. ร.ศ. 121.

² ทำเนียบข้าราชการหัวเมือง ร.ศ. 125. หน้า 250.

³ เรื่องเดียวกัน. หน้าเดียวกัน.

⁴ กจร. ร.6 ม. 20/4 รายงานราชการมณฑลร้อยเอ็ด. 25 ส.ค. 131.

เมืองและควมตำแหน่งข้าหลวงกำกับราชการเมืองกาฬสินธุ์อยู่เพียง 2 - 3 ปี ก็ถูกแต่งตั้งเป็น "กรมการพิเศษ" ซึ่งเป็นตำแหน่งที่ไม่มีพาททางการเมืองการปกครองใด ๆ เลย เป็นเพียงตำแหน่งเกียรติยศเท่านั้น การที่ผู้นำท้องถิ่นของหัวเมืองต่าง ๆ ในมณฑลอิสาน และมณฑลอุดร ถูกกลบพาทลงอย่างรวดเร็ว¹ จากการศึกษาของไมเคิล วิกเคอรี (Michael Vickery) เรื่องผู้นำท้องถิ่นไทยกับการปฏิรูปในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ตั้งข้อสังเกตไว้อย่างน่าเชื่อถือมากกว่า หากเปรียบเทียบระหว่างหัวเมืองทางมณฑลอิสาน กับมณฑลทางภาคใต้ แล้วราชสำนักกรุงเทพฯ ให้ความสำคัญและความเชื่อถือกับผู้นำท้องถิ่นทางภาคใต้มากกว่า เพราะผู้นำท้องถิ่นทางภาคใต้ เป็นพวกที่นิยมราชสำนักกรุงเทพฯ ซึ่งบางคนยังเป็นชาวจีนที่มีฐานะทางการค้าที่ดี และหัวเมืองในภาคใต้อีกด้วยรวมกลุ่มเป็นศูนย์กลางการค้าเป็นประโยชน์ต่อราชสำนักกรุงเทพฯ ในขณะที่ผู้นำท้องถิ่นทางมณฑลอิสานเป็นชาวพื้นเมืองที่สืบเชื้อสายมาจากเวียงจันทน์ หรือเรียกได้ว่าเป็นชาว "ลาว" ทั้งหัวเมืองในภูมิภาคนี้ ก็รวมกลุ่มอยู่กันอย่างโดดเดี่ยว ไม่มีการค้าขายแลกเปลี่ยน ราชสำนักกรุงเทพฯ จึงหลีกเลี่ยงความรู้สึกเป็นปฏิปักษ์กับผู้นำท้องถิ่น ทางภาคใต้มากกว่าทางมณฑลอิสาน¹ ดังนั้นการตั้งอำนาจจากหัวเมืองในมณฑลอิสาน มณฑลอุดร จึงเป็นไปอย่างรวดเร็ว และไม่มีการเตรียมการล่วงหน้า ผู้นำท้องถิ่น จึงอยู่ในตำแหน่งใหม่ได้เพียง 2 - 3 ปี ก็ถูกแทนที่ด้วยข้าราชการจากราชสำนักกรุงเทพฯ² และ

¹ Michael Vickery. " Thai Regional Elites and the Reform of King Chulalongkorn." p.p.879 -880

² Ibid. p.880

จากการพิจารณาเมื่อมี การประกาศใช้พระราชบัญญัติขนานนามสกุล พุทธศักราช 2456¹ พระยาไชยสุนทร (เก) เจ้าเมืองกาฬสินธุ์คนสุดท้ายได้รับพระราชทานนามสกุลในปี พ.ศ. 2457 ว่า ณ กาฬสินธุ์ (Na Kalasindhu) ในขณะที่พระยาไชยสุนทร (เก) เป็นเพียงกรมการพิเศษ² ซึ่งเป็นตำแหน่งที่ตกต่ำ ซ้ำยังไม่มีเงินเคื่อนอีกด้วย และข้าราชการระดับสูงจากราชสำนักกรุงเทพฯที่มาปกครองเมืองกาฬสินธุ์ขณะนั้น คือพระภิรมย์บุรีรัฐ (ทอง) เป็นปลัดคนพลประจำจังหวัดกาฬสินธุ์ ซึ่งได้รับพระราชทานนามสกุลในคราวเดียวกับพระยาไชยสุนทร (เก) ว่าจันทรางกูร (Chandransu)³

ปัจจัยหนึ่งที่จะช่วยพยุงฐานะทางการเมืองการปกครองของกลุ่มผู้นำท้องถิ่นก็คือ การศึกษา และความดีความชอบในราชการ หากปราศจากคุณสมบัติ 2 ประการนี้แล้ว ราชสำนักกรุงเทพฯมักจะปลดออกจากราชการ ตัวอย่างที่ปรากฏในเวลาต่อมาคือหม่อมเจ้า ขำรังศิริ ขำหลวงเพชรวิบาลมณฑลร้อยเอ็ดได้รายงานต่อกรมพระยาคำรงราชานุภาพ เสนาบดี กระทรวงมหาดไทย เมื่อ พ.ศ. 2455 ว่าพระชติยวงษา นายอำเภอบึงร้อยเอ็ด หลวงประสิทธิ์เขต นายอำเภอบึงสามัคคี พระศรีเกษมศรีไชย นายอำเภอกษัตริย์ไชย หลวงอภิสิทธิ์สารคาม นายอำเภอบึงสามัคคีสารคาม ไม่มีความรู้ที่จะจัดทำระเบียบการอำเภอได้ แต่ราษฎรมีความนับถือ จะให้จัดให้ปลัดอำเภอที่ชำนาญระเบียบการ

¹ เสถียร ลายลักษณ์ และคนอื่น ๆ "พระราชบัญญัติขนานนามสกุล พุทธศักราช 2456" ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 24 - 25. หน้า 259 - 262 พระราชบัญญัติดังกล่าวประกาศในราชกิจจานุเบกษา ลงวันที่ 22 มีนาคม 2455 แต่บังคับใช้ในวันที่ 1 กรกฎาคม 2456.

² ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 31 ตอนที่ 15 (11 เมษายน 2457). หน้า 64.

³ เรื่องเดียวกัน. หน้าเดียวกัน.

ในช่วงนั้นเจ้าเมืองกรมการเมืองที่ได้รับพระราชทานนามสกุล ที่สำคัญมีหลายคน เช่น พระเจริญราชเดช. (อุน) กรมการพิเศษ เมืองมหาสารคาม เป็น ภาณุตานนท์ พระชติยวงษา (เหล่า) ผู้ว่าราชการเมืองร้อยเอ็ด เป็น ณ ร้อยเอ็ด พระอนุชชาติวุฒิชัย (แพ) นายอำเภอมืองเพ็ญ เป็น ณ หนองคาย

เป็นผู้ช่วย แทะหลวงไสยบัณฑิต นายอำเภอห้วยคตภูมิลิไสย ท้าวโพธิสาร นายอำเภอ
พนมไพรแกมตฤก และเมืองจัน (สิง) นายอำเภอสหัฐันต์ ไม่มีความรู้ที่จะทำงานได้
ทั้งราษฎรก็ไม่นิยม เห็นควรให้ออกจากราชการทั้ง 3 นาย¹ ดังนี้เป็นต้น.

ผลจากการตั้งอำนาจทางการเมืองการปกครอง จากกลุ่มผู้นำท้องถิ่นที่ตกทอดมา
ยังลูกหลานอีกอย่างหนึ่งก็คือ ไม่เคยปรากฏว่ามีบุตรหลานเจ้าเมืองโคในหัวเมืองกาฬสินธุ์
และหัวเมืองจันทสามารถก้าวขึ้นมาเป็นผู้นำท้องถิ่นในระดับสูงในระบบใหม่ได้แม้แก่คนเดียว



ศูนย์วิทยพัทยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ กจช. ร.6 ม 20/4 รายงานราชการมณฑลร้อยเอ็ด 25 สิงหาคม ร.ศ.

อย่างมากก็เป็นเพียงกรมการเมืองหรือข้าราชการในระดับกลาง ๆ เท่านั้น¹

ในช่วงที่ราชสำนักกรุงเทพฯ ได้เริ่มกระบวนการดึงอำนาจจากหัวเมืองในเขตลุ่มน้ำโขงนี้ ภายในหัวเมืองกาฬสินธุ์ก็ยังคงปรากฏความขัดแย้ง อันเนื่องมาจากความสับสนในค่านิยม การแก่งแย่งกันเก็บส่วย และการควบคุมกำลังคน อยู่เช่นเดิม ชั่วเหตุการณ์ยังลุกลามใหญ่โตจนต้องขอกำลังตำรวจจากหัวเมืองอื่น ๆ ไปช่วยปราบปรามอีกด้วย กล่าว

¹ สัมภาษณ์ นายสิงห์โต พลวิจิตร อายุ 70 ปี คุ้มสระบัว อ. นลาไสย จ. กาฬสินธุ์. 7 ธันวาคม 2524, 10 มีนาคม 2525.

สัมภาษณ์ นางรำไพ (บริหาร) อำมะพะ อ. นลาไสย จ. กาฬสินธุ์ 9 ธันวาคม 2524.

สัมภาษณ์ นายบท แสยมหาชัย อายุ 72 ปี ต. แสงชาคาน อ. สมเด็จ จ. กาฬสินธุ์ 12 มีนาคม 2525.

บท แสยมหาชัย "ประวัติเมืองแสงชาคาน" หนังสืออนุสรณ์ แคนางบุสดี แสยมหาชัย 2523 หน้า. 7 - 16.

นรเก โทธิเบศร์วงษา. ตำนานไทย - พุทธยวง (พิมพ์ที่คัด) 2519. หน้า 107 - 115.

ที่ระลึกในงานฌาปนกิจศพ นายหอม โทธิเบศร์วงษา. ณ ฌาปนสถานกุศลศิมคุ้มใหม่ อ. เขาวง จ. กาฬสินธุ์ 2523 ไม่ระบุหน้า.

สัมภาษณ์ นายคี พิณพะนิสัย อายุ 77 ปี ต. คอนกลาง อ. เมือง จ. กาฬสินธุ์ 2 ธันวาคม 2524.

สัมภาษณ์ นายบุญมี ภูเดช กรมชลประทาน สามเสน กรุงเทพฯ. 24 มีนาคม 2525.

บุญมี ภูเดช, พงศาวดารเมืองกาฬสินธุ์และประวัติเมืองกุแลนช้าง. (กรุงเทพฯ, ร.พ. ภัคดี ประศิษฐ์, 2525) หน้า 54.

คือในปี พ.ศ. 2439 พระอนุชิตพิทักษ์ ข้าหลวงกำกับราชการเมืองกาฬสินธุ์ ให้ท้าวเพี้ยไปเรียกเก็บส่วยบ้านโพนสิม บ้านหมากโม บ้านหนองซอน และหมู่บ้านอื่น ๆ รวม 19 หมู่บ้าน ซึ่งอยู่ในท้องที่เมืองท่าขอนยาง และเมืองกันทรวิชัย ปรากฏว่า ถูกขัดขวางจากพระศรีวรวงศ์ (อุคชา) และท้าวบุญอิสาร ซึ่งเป็นนายกองผู้ควบคุมเลก อยู่บ้านหมากโม บ้านหนองซอน¹ พระอนุชิตพิทักษ์จึงรายงานไปยังกรมหมื่นสรรพลินธิประสงค์ ๆ จึงสั่งให้พระอนุชิตพิทักษ์ จับกุมตัวพระศรีวรวงศ์กับท้าวบุญอิสารมาลงโทษ แต่การจับกุมทำกันหลายครั้งหลายครา ก็ไม่สำเร็จ จึงจับเอาราษฎรที่เป็นสมัครพรรคพวกกับพระศรีวรวงศ์มาลงโทษ ส่วนพระศรีวรวงศ์นั้น ตามข่าวบอกหาหนีไปเวียงจันทน์และเข้าขอความช่วยเหลือจากฝรั่งเศส จน พ.ศ. 2448 พระศรีวรวงศ์กลับมาที่บ้านหมากโม บ้านหนองซอนอีก คราวนี้มีพฤติกรรมแปลก ๆ เช่น เก็บตังไม้ และหย่าคา จากกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน เพื่อทำพลับพลาไว้ต้อนรับรองกงสุลฝรั่งเศส² ทางเมืองกาฬสินธุ์ จึงขอคำสั่งตำรวจจากเมืองร้อยเอ็ด มาช่วยปราบปราม จนจับตัวพระศรีวรวงศ์ได้ในวันที่ 8 ตุลาคม 2448 ได้ส่งตัวไปยังที่ว่าการมณฑลอีสานที่เมืองอุบลราชธานี พระศรีวรวงศ์ให้การว่า ได้เรียกกำนัน ผู้ใหญ่บ้านมาเป็นความจริงทั้งนี้เพื่อปรึกษาหารือจะตั้งเมือง ซึ่งกรมขุนสรรพลินธิประสงค์ได้แสดงความคิดเห็นตลอดกรมหลวงดำรงราชานุภาพ เสนายกั กระทรวงมหาดไทยว่าเป็นความเห็นง่า ๆ ทั้งที่ตัว พระศรีวรวงศ์ (อุคชา) เอง ก็อายุ 73 ปีแล้ว และกรมหลวงดำรงราชานุภาพ ก็ได้ตอบมาว่า

... มันไม่ไช่ง่า เปนความคิดตั้งเมืองอย่างเกา ซึ่งเริ่มมีมาแต่แผ่นดินพระนั่งเกล้าฯ เมื่อเกลี้ยกล่อมครัวเวียงจันทน์แล้ว มาทิวขึ้นครั้งแผ่นดินพระจอมเกล้าฯ มาบู่งใหญ่ครั้งแผ่นดินพระจุลจอมเกล้าฯ เปนการผิดหัดมา 2 - 3 ชั่วคน จนลงปลาย

¹ กจร. ร.5 ม. 57/17 เรื่องอายุภูตากับอายุท้าวบุญอิสาร ก่อการกำเริบที่แขวงเมืองกาฬสินธุ์ 22 ก.ย. ร.ศ. 124.

² เรื่องเดียวกัน.

ถึงที่ซึ่งแยงคน แยงเขกแค้นกัน อ้ายไ่เป็นคนเก๋ารูปอัสวี พวกลาวครั้งแผ่นดินพระ-
 นั่งเกล้า ทลอมมาก็เดินเรื่อย อยู่ทางนั้น คนที่จะทำเช่นนี้คงนับว่ามีความกิดตาน
 กรวดเป็นทองทั้งนั้น ที่จะซึ่งแยงเข้าแยงเมืองอะไรไม่ได้ ถ้าถือว่าเข้ามาจะปละ
 ปลอย จะเข้าหาฝรั่งเศษ ก่อเหตุการกวนใจได้มากขอให้ระวัง ..."¹

อย่างไรก็ตามกรณีพระศรีวรวงษ์ (อุคชา) นี้ หากจะวิเคราะห์ถึงสาเหตุและ
 พฤติกรรมต่าง ๆ จะเห็นว่า มีข้อจำกัดเกี่ยวและข้อสังเกตอยู่หลายประการ คือรายงาน
 ของเมืองกาฬสินธุ์ ที่ส่งไปยังข้าหลวงต่างพระองค์สำเร็จราชการมณฑลที่เมืองอุบลราชธานีก็
 คี หรือขอความช่วยเหลือไปยังเมืองร้อยเอ็ดก็คัก ได้ระบุว่าพระศรีวรวงษ์มีสมัครพรรคพวก
 20 - 30 คน เท่านั้น แต่กลับขอกำลังตำรวจจากเมืองร้อยเอ็ดมาช่วยปราบถึง 60 คน²
 เมืองร้อยเอ็ดส่งกำลังตำรวจจากเมืองร้อยเอ็ดมาเพียง 8 นาย และขอกำลังจากเมือง
 สุวรรณภูมิ 4 นาย เมืองมหาสารคาม 4 นาย เมืองเสลภูมิอีก 3 นาย รวมเป็น
 19 นาย ไปช่วยปราบ อีก 2 - 3 วันต่อมา ก็สามารถทำการปราบปรามได้สำเร็จ ใน
 ขณะที่เมืองกาฬสินธุ์เคยเกณฑ์กรมการเมืองกาฬสินธุ์ 8 นาย เมืองกมลาไสย 2 นาย เมือง
 เสลภูมิ 1 นาย เมืองกันทรวิชัย 2 นาย เมืองพาชนอยาง 3 นาย เมืองสหัสขันธ์ 2
 นาย และไพร่พลจากเมืองต่างๆ ดังกล่าวประมาณ 400 คน ไปทำการปราบปราม ทำให้
 ผู้คนล้มตายไปหลายคน ก็ยังไม่สำเร็จ³ ส่วนการที่พระศรีวรวงษ์ได้ให้การถึงการตั้งเมือง

¹ กจร. ร.5 ม 57/17 ความเห็นกรมหลวงดำรงราชานุภาพ เรื่องอ้ายอุคชา
 กับอ้ายบุญธิสาร ก่อการกำเริบที่แขวงเมืองกาฬสินธุ์ 13 ตุลาคม ร.ศ. 124.

² กจร. ร.5 ม 57/17 หนังสือสืบเอกสารนอกระยะหัวหน้าตำรวจภูธรเมืองกาล
 สิ้น ถึงนายร้อยใหญ่ แทนผู้บังคับตำรวจภูธร เมืองร้อยเอ็ด 22 ก.ย. 124.

³ กจร. ร.5 ม 57/17 หนังสือพระสิทธิศักดิ์สมุทรเขต ข้าหลวงรักษาราชการ
 เมืองมหาสารคาม กราบบังคับผู้กรมหลวงดำรงราชานุภาพ 25 ตุลาคม 124.

ใหม่การไม่ยอมขึ้นกับเมืองกาฬสินธุ์ ตลอดจนการไม่ยอมส่งส่วยอีกต่อไปนั้น น่าจะมีบาง
 อย่างที่เคลือบแฝงอยู่ แม้แต่กรมหลวงดำรงราชานุภาพ ยังตั้งข้อสังเกตว่า เรื่องนี้เป็น
 การส่งรายงานมาหลายต่อ บางทีผู้ที่อยู่ในห้องที่ระทกใจ แล้วรายงานมากราบทูลเกินกว่า
 เหตุที่ใด เพราะบ้านหนองซอน และเมืองกันทรวิชัย ก็อยู่ชั้นในไกลจากเขตแดนของฝรั่ง
 เศส ที่จะเข้ามายุ่งเกี่ยวด้วย และที่วากาลังของพระศรีวรวงษ์มีเพียง 20 คน จะ
 สามารถทำการไถ่ถอนแรงอย่างที่ได้รับรายงาน¹

จนกระทั่ง พระศรีวรวงษ์ (อุคชา) ถูกจับไปคุมขังอยู่ที่เมืองอุบลราชธานีและ
 เสียชีวิต เมื่อวันที่ 25 ตุลาคม 2443 ด้วย "กาฬสินธุ์" ตามรายงานนั้นแล้ว จึง
 ปรากฏหลักฐานจากพระสิทธิศักดิ์สมุทรเขต ข้าหลวงรักษาราชการเมืองมหาสารคาม ที่
 กราบทูลกรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ อ้างถึงหนังสือที่กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ครั้งยัง
 เป็น "กรมหมื่น"² ให้พระสิทธิศักดิ์สมุทรเขต สืบสวนเรื่องราวพระศรีวรวงษ์
 (อุคชา) บ้านหนองซอน มาตั้งแต่ พ.ศ. 2439 ว่าการที่พระศรีวรวงษ์ ถูกจับกุม
 ครั้งนี้โดยข้อเท็จจริงแล้ว เพราะว่า ความขี้ขลาด เรื่องเขตแดน และการขอโอนสังกัด
 ที่เคยปฏิบัติกันมาเป็นเวลานานนั่นเอง ดังข้อความตอนหนึ่งว่า

... เพราะพวกลาวยี่ [เข้าใจว่า ชู่อ] บ้านโพนสิม บ้างเลขขึ้นเมืองท่าซอน
 ยาง มาแต่เดิม แต่ที่บ้านหนองซอน บ้านเขาโม่ กับบ้านปี่ชื่อรวม 19 บ้าน อยู่ริมห้วย
 กลองสายมาด ซึ่งไปรคเกล้า ให้ตกเป็นเขตแดนลาวกาฬจังหวัดกาฬสินธุ์ แต่

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ กจร. ร.5 ม 57/17 กรมหลวงดำรงราชานุภาพ ทชกรมขุนสรรพสิทธิประ-
 สงค์ 2 ตุลาคม 124.

² พระองค์เจ้าชายทูลพลสมโภช (สรรพสิทธิประสงค์) ใ้รับการสถาปนาขึ้น
 เป็น กรมหมื่น เมื่อ พ.ศ. 2428 ได้เลื่อนเป็นกรมขุน เมื่อ พ.ศ. 2443 และได้เลื่อน
 เป็นกรมหลวง เมื่อ พ.ศ. 2455.

ก่อนมานี้ ฝ่ายลาวพวนว่าเป็นเขตของลาวพวน ผู้ว่าราชการเมืองขอนแก่น
จึงได้ให้พระศรีวรราชมาตั้งบ้านหนองซอน บ้านท่าโสม ให้ท้าวบุญธิสารมาอยู่
บ้านโพนสูง ควบคุมท้าวเพี้ยแก้วเลขมาชานาน ครั้นโปรดเกล้า ให้พระอนุชิตพิทักษ์
ไปเป็นข้าหลวง อยู่เมืองกาฬสินธุ์ ที่เมืองท่าซอนยางไม่มีผู้ว่าราชการเมืองพระอนุชิต-
พิทักษ์ จึงได้ขอเพี้ยเมืองปาก กรมการเมืองมหาสารคาม ให้ไปว่าราชการตำแหน่ง
ผู้ว่าราชการเมืองท่าซอนยาง ทวดลาวย่นบ้านโพนสิมไม่สมัครขึ้นกับเพี้ยเมืองปาก จึงพากัน
ไปหาท้าวพระศรีวรราช ท้าวบุญธิสาร ๆ จึงมีหมายมาถึง ตาแสงกำนันบ้านโพนสิม
ว่าพวกเลขบ้านโพนสิม โดยสมัครไปเมืองขอนแก่นแล้ว ไม่ให้เมืองท่าซอนยาง ใ้
ราชการตาแสงกำนัน นำมาแจ้งขอเมืองปาก ๆ จึงได้ขัมหมายบอกส่งไปเมืองกาฬสินธุ์
... ตั้งแต่บัดนั้น เจ้าเมืองกาฬสินธุ์ ท่าซอนยางจะเก็บเงินส่วย เกณฑ์ราชการตำบล
บ้านโคกหาได้ไม่ ...¹

หากเรื่องราวดังกล่าวเป็นรายงานของพระสิทธิศักดิ์สมุทรเขต ก็เป็นอันว่า
แท้ที่จริงแล้ว กรณีพระศรีวรราช หากได้โปรดติกรรมและอุ้มการณ "ผู้มีบุญ" ดังข้อความ
หา ของกรมการเมืองกาฬสินธุ์ไม่ แต่เป็นเรื่องแก่งแย่งดินแดน เพื่อผลประโยชน์ของกลุ่ม
ผู้นำท้องถิ่นนั่นเอง ส่วนผลกระทบได้ตกอยู่กับราษฎรในบริเวณนั้นได้แก่ ความเดือดร้อนจาก
การถูกข่มขู่จับกุม และมีบังคับให้เสียส่วยหรือเกณฑ์แรงงานในทั้งทางฝ่ายเมืองขอนแก่นและ
ทางฝ่ายเมืองท่าซอนยาง

นอกจากนั้น เอกสารที่ปรากฏหลายกรณีก็ได้ชี้ให้เห็นความเดือดร้อนของราษฎร
โดยเฉพาะจากการเรียกเก็บส่วย เกณฑ์แรงงานหรือส่วยควยการกตัญญูหรือลงโทษ

¹ กจช. ร.5 ม 57/17 พระสิทธิศักดิ์สมุทรเขต ข้าหลวงรักษาราชการ เมือง
มหาสารคาม กรมบังคับหมู่ พระเจ้าของยาเฮฮา ข้าหลวงทางพระองค์ 25 ตุลาคม

เขียนที่ ใช้ชื่อศักดิ์กล่าวแล้ว ประถมกับวิชีวิตของราษฎรต้องขึ้นอยู่กับสภาพดินฟ้าอากาศ หากฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาลก็จะเป็นอุปสรรคต่อการทำวนาภิณ และพลอยทำให้คนเรวไม่ติดลुक ความขาดแคลนอันเนื่องจากปัจจัยต่าง ๆ กังกล่าวนี้ พระญาณเรกขิต (จันท์ สิริจันโท) เจ้าคณะมณฑลอีสาน ได้รายงานไปยังกรมตเป็นสรรพสิทธิประคม พ.ศ. 2445 กังขอ ความตอนหนึ่งว่า "ราษฎรมีความกับแค้น เพราะขาด... ก. ทำไรนา ขอน ถ้าได้ยอมาก ไม่มีราคา ถ้าทำไม่ได้ของออก ข. การคชา... มีผลลออกแต่ สักว่าพณะในการ คชขายสักว่าพณะมีความลำบากหลายประการ ..." นอกจากนั้นยัง กล่าวไว้ควยว่า ราษฎรไม่มีทางหาเงิน เพราะสภาพภูมิประเทศของขานเมืองไม่เอื้อต่อ การจ้างงานขำ ราคาถูกเหลือเกิน เช่น ทำนา 1 ปี ได้เงินค่าจวงเพียง 5 - 6 บาทเท่านั้น จึงให้หลายคนต้องไปรับจ้างที่บ่อพวยเมืองสระตะบองข้าง ไปทำนาที่กรุงเทพฯ บ้าง ไปเป็นตำรวจภูธรที่กรุงเทพฯ บ้าง ถึงกระนั้นก็หาได้ประสบผลสำเร็จไม่ เพราะปรากฏว่าไปสืบ คณฆางที่ตายเสีย 5 คน เป็นตักเลงไปเสีย 2 ไก่กลับบ้านเพียง 3 คน ดังนี้เป็นต้น² แรงขยับคั้นจากความยากจน รวมทั้งการถูกกดขี่ขมเหง จึงเป็นแรงผลักดันให้แสวงหาความ เป็นอยู่ที่ดีกว่า ในภาวะการณ์เช่นนี้ เมื่อเ้าวสื่อเกี่ยวกับ "ผู้นิยมูญ" จึงเกิดความเชื่อและศรัทธา แพรหลายไปอย่างรวดเร็ว พระญาณเรกขิต เจ้าคณะมณฑลอีสาน ได้ให้ความเห็น เกี่ยวกับ "ผู้นิยมูญ" ที่เกิดขึ้นในช่วงปี พ.ศ. 2445 ไว้ว่าราษฎรตามหัวเมืองที่ห่างไกล จากข่าหลวง ราษฎรมักจะถูกโกงเงินส่วย ขำยังถูกกดขี่ให้เป็นฝ่ายแพ้กดี เพราะไม่มี หลักฐานการรับ - จ่ายเงินเป็นหลักฐานยืนยัน ต้องตกเป็นทหาร หรือแล้วแต่ตุลาการจะตัดสิน

¹ กจร. ร.5 ม.57/15 เรื่องสิทธิพระญาณเรกขิต ว่าด้วยราชการในมณฑลอีสาน 20 ก.พ. ร.ศ. 120 - 3 ก.ย. ร.ศ. 121.

² เรื่องเดียวกัน.

อย่างไร ทั้งนี้เพราะความเชื่อใจใจ ไม่เห็นแก่ผลประโยชน์โกง และ "พวกจลาจล เกิดขึ้นในระหว่างปี พ.ศ. 120 นั้น ตามความอนุমানแห่งอาทมาภาพ เข้าใจเป็นขึ้นเพราะความคับแค้นชัคนั้นเอง."¹

สำหรับ "ผู้บุญ" ที่เกิดขึ้นในท้องที่เมืองกาฬสินธุ์นั้น นอกจากสะท้อนให้เห็นถึงความชัคนั้น ความเคียดแค้น และความเชื่ออย่างงมงายของราษฎรแล้ว ยังชี้ให้เห็นความขัดแย้งและการแย่งชิงผลประโยชน์ ระหว่างกลุ่มผู้นำท้องถิ่นอีกด้วย

ผู้บุญเมืองกาฬสินธุ์

ในช่วงปี พ.ศ. 2443 - 2445 ได้เกิดวิกฤตการณ์ ทางความเชื่อเกี่ยวกับเหตุวิปริต และ "ผู้บุญ" อย่างกว้างขวาง ในเขตอีสาน โดยหนังสือคำทำนายบรรยายถึงเหตุวิปริตต่าง ๆ ที่จะเกิดขึ้น และวิธีป้องกันให้พ้นภัยพิบัติเหล่านั้น แท้ที่จริงแล้ว ชาวอีสานเกี่ยวกับเหตุวิปริตต่าง ๆ นี้ได้มีมานานแล้ว ไม่ว่าจะปรากฏอยู่ในหนังสือพื้นเมืองเวียงจันทน์² หรือ "กลอนลำพื้นเมืองเวียงจันทน์ ฉบับวัดบ้านตาแหลว"³ ซึ่งตามเนื้อความแล้วน่าจะเป็นเอกสารที่อายุก่อนการเกิด "ผู้บุญ 2445" ส่วนกล่าวถึงผู้บุญจะมาโปรด ตลอดจนเน้นถึงคุณธรรมทางอารยธรรม ที่เวียงจันทน์ จะกลับคืนทั่ว

¹ กจข. ร.5 ม.57/15 เรื่องลิลิตพระญาณรักนิชิต ว่าด้วยราชการในเขตอีสาน 20 ก.พ. ร.ศ. 120 - 3 ก.ย. ร.ศ. 121.

² หสข. หนังสือจางแปล เลขที่ 34 หน้า 11 หนังสือพื้นเมืองเวียงจันทน์ 2 ฉบับ นายทอง ไชยชาติ แปล.

³ กลอนลำพื้นเมืองเวียงจันทน์ ผูก 1 - 6 เอกสารโบราณอักษรธรรม ได้จากวัดบ้านตาแหลว อำเภออำนาจเจริญ จังหวัดอุบลราชธานี นายสิงห์การ ทองผาย ดอคนเป็นภาษาไทย ปัจจุบันเอกสารอยู่ที่วัดบ้านตาแหลว. ส่วนฉบับดอคนความเป็นอักษรไทย อยู่ที่อาจารย์สุทธาทา เลขไวฑูรย์ วิทยาลัยครูอุบลราชธานี.

ขึ้นมาเจริญรุ่งเรืองอีกวาระหนึ่งทั้งสิ้น แต่สิ่งที่ทำให้ความเชื่อนี้ได้รับการสนับสนุนอย่างเต็มที่ จนทางราชสำนักกรุงเพ็ญมองเห็นว่าเป็นจลาจลขัดต่อความสงบเรียบร้อย ของบ้านเมือง ก็ เนื่องจาก ความขัดสนเดือดร้อนทางเศรษฐกิจ ตลอดจนการถูกกดขี่บีบบังคับต่าง ๆ จึง ทำให้ราษฎรตกอยู่ในภาวะล่อแหลมต่อการก่อกวนกระเทมก และแสวงหาความปลอดภัย หรือ ความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นประกอบกับพระสงฆ์ได้นำตำนานนิทานพระยาอินทร์และหนังสือเมืองกรุง ซึ่งสอดคล้องกับชาวสี่ออกเทศา จึงทำให้ราษฎรเชื่อถือมากขึ้น¹ จากชาวสี่ในชวง ปี 2444 นั้นว่าหินลูกรัง² ที่วัดบ้านหนองเตา หนองข่า แขวงเมืองเสลภูมิ ซึ่งชวง นั้นยังขึ้นอยู่กับเมืองกลาไสย ถ้าใครนำมาเข้าพิธีก่อกพระเจดีย์ทราย บูชา ถึงวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 4 ปีชู จุลศักราช 1263 หรือตรงกับวันที่ 23 มีนาคม พ.ศ. 2444 หินลูกรัง จะกลายเป็นเงินทอง ใครมีตัวใหม่ หนู ควาย เขา พูย อยู่ในนครฉมครอง หิน ลูกรังที่นำมาบูชาจะไม่เป็นเงินทอง ตัวตัวใหม่จะกลายเป็นงู และควาย เขา พูย จะกลายเป็นยักษ์³ ราษฎรจึงแตกตื่นและพากันเชื่อถืออย่างมาก เพราะราษฎรจากตำบลต่าง ๆ พากันเดินทางไปเก็บหินลูกรัง ที่เมืองเสลภูมิ มาบูชา⁴ เพื่อให้นักสับกลายเป็นเงินทอง และให้นำเงินทองที่มีอยู่ไปบริจาคเป็นการกุศล ซึ่งประจวบกับพระครูวิโรจน์รัต โนมส (รอด นั้ตระ) กำลังเป็นหัวแรงสำคัญในการบูรณะพระธาตุพนม จึงได้รับเงินบริจาค

1 กจข. ร.5 ม 2. 18/10 กรมหลวงดำรงราชานุภาพกราบทูลกรมขุนสมเด็จ อมรพันธ์ 5 มิ.ย. ร.ศ. 121

2 ภาษาท้องถิ่น เรียกว่า หินแฉะ

3 กจข. ร.5 ม 2. 18/11 รายงานของพระยาสุริยเดชวิเศษฤทธิ์ กราบทูล กรมหลวงดำรงราชานุภาพ 30 สิงหาคม ร.ศ. 121.

4 นางสาวณัฐ ลิมศิริ "ความสำคัญของกฎหัวเมืองอีสาน พ.ศ. 2325-2445" วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร 2524, หน้า 79.

อย่างมาก ทำให้การดำเนินงานครั้งนั้นสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี¹ เหตุการณ์เช่นนี้
เป็นการสวนทางกันระหว่างความเป็นอยู่ที่ขัดสนกับความเชื่อ และราษฎรเหล่านั้นก็มักจะ
ทำไปเพื่อหลีกเลี่ยงความเดือดร้อนต่าง ๆ อันจะเกิดแก่ตนเองและครอบครัวในภาคหน้า
จึงได้เอาเงินที่เสียไปบริจาค เพราะเกรงเงินทองจะกลับกลายเป็นก้อนกรวดตามข่าวลือ

ในขณะเดียวกันก็มีผู้ตั้งตัวเป็นผู้วิเศษรักษาโรคภัยไข้เจ็บต่าง ๆ ขึ้นมาหลายคน
ช่วงแรก ๆ นั้นทางฝ่ายปกครองไม่ได้ดำเนินการห้ามปรามหรือจับกุม เพราะ
พฤติกรรมของบุคคลเหล่านั้นไม่สอดคล้องกับเป้าหมายในทางต่อต้านอำนาจรัฐ แต่อย่างใด
เพียงแต่มีเป้าหมายทางสังคมเพื่อการรักษาโรคภัยไข้เจ็บ เพื่อความอยู่ดีกินดีของราษฎร
เท่านั้น แต่ภายหลังการลุกฮือของกลุ่ม "องคมนตรี" เข้าที่เมืองเขมราช และกลุ่มท้าวบุญ
จันทร์ จะที่เมืองซุซัน ซึ่งทั้งสองกลุ่มนี้ได้แสดงเป้าหมายในทางการเมืองอย่างเด่นชัด จึง
ทำให้ฝ่ายปกครอง ทำการปรามปราม เพราะถือว่าเป็นการก่อกวนวุ่นวาย และทำร้าย
อำนาจรัฐ "ผู้บุญ" ที่เกิดขึ้นในท้องที่หัวเมืองกาสินธุ์ และเมืองขึ้นที่ไปถึง 6 กลุ่ม
ถึงแม้ว่าจะไม่มีพฤติกรรมส่อไปในทางต่อต้านอำนาจรัฐ ก็ยังพลอยถูกปรามปรามไปด้วย
กลุ่มผู้ตั้งตัวเป็น "ผู้บุญ" ในท้องที่หัวเมืองกาสินธุ์และเมืองขึ้นได้แก่

กลุ่มที่ 1 "อ้ายเหล็ก" บ้านหนองเสา พงษ์ชา ซึ่งอยู่ในท้องที่เมืองเสลภูมิขึ้น
กับเมืองมลาไสย² ตั้งตัวเป็นพระยาธรรมนิกราช ถูกจับกุมเมื่อ เดือนเมษายน

ศูนย์วิจัยทรัพยากร

¹ พระเพชรคนโมลี (แก้ว อุทุมมาลา). ประวัติย่อพระธาตุพนม. พิมพ์ครั้งที่

8 (กรุงเทพฯ : เพชรคนการพิมพ์, 2526), หน้า 47 - 48

² เมืองเสลภูมิ เพิ่งโอนมาขึ้นกับจังหวัดร้อยเอ็ด เมื่อ 26 กุมภาพันธ์ 2456.
อ้างอิงจากราชกิจจานุเบกษา ปี พ.ศ. 2456 หน้า 483 และประชุมกฎหมายประจำศก ปี
2456 หน้า 441.

พ.ศ. 2445¹

กลุ่มที่ 2 "องค์เอกแก้วจุลดา" หรือ "องค์เอกแก้วจุลาจลพิษุ" ทั้งตัว
เป็นผู้วิเศษ อยู่ในท้องที่เมืองกันทรวินัย ถูกจับกุมเมื่อเดือนเมษายน พ.ศ. 2445²

กลุ่มที่ 3 "อ้ายอ่ำ อ้ายตุ๊ด อ้ายจันทะ อ้ายจุ่น" ทั้งตัวเป็นผู้มีบุญอยู่ในท้องที่
เมืองกมลาไสย อ้ายอ่ำเป็นองค์มั่งกะสอด อ้ายตุ๊ดเป็นเจ้าแก้ว อ้ายจันทะ เป็นเจ้าบุญ
รอดหนึ่งซำ อ้ายจุ่นเป็นเจ้านองลาว ฆ่าสามคน³ ถูกจับกุมเมื่อเดือนพฤษภาคม พ.ศ.
2445

กลุ่มที่ 4 "ผู้มีบุญบ้านสาะ" มี 3 คน แต่ไม่ปรากฏชื่อ ทั้งตัวเป็นผู้มีบุญในท้องที่
เมืองกมลาไสย ถูกจับกุมเมื่อเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2445⁴

กลุ่มที่ 5 "อ่ำแดงกะ" บ้านคำขอ ในท้องที่เมืองภูแล่นช้างทั้งตัวเป็นเจ้าพระยา
ผู้มีบุญถูกจับเมื่อ เดือนเมษายน 2445⁵

¹ นางลักษณ ลิมศิริ. "ความสำคัญของกบฏหัวเมืองอีสาน พ.ศ. 2325 - 2445"
หน้า 18

² เรื่องเดียวกัน. หน้าเดียวกัน.
กจช. ร.5 กต. 98.3/2 สำนักโทรเลขกรมขนส่งทรัพย์สินประสงค์ถึงกรม
หลวงตำรวจราชานุกาพ 26 เม.ย. 121.

³ กจช. ร.5 ม 2.18/10 กรมหลวงตำรวจฯ กราบทูลกรมขุนสมเด็จอมรพันธ์
ร.ศ. 121.

⁴ กจช. ร.5 ม 2. 18/10 โทรเลขกรมขนส่งทรัพย์สินประสงค์ ถึงกรมหลวง
ตำรวจราชานุกาพ 28 พ.ค. 121

⁵ กจช. ร.5 กต. 98. 3/2 สำนักโทรเลขกรมขนส่งทรัพย์สินประสงค์ถึงกรม
หลวงตำรวจราชานุกาพ 20 เม.ย. 121.

กลุ่มที่ 6 "เขาย่า เขายอง" ทั้งตัวเป็นผู้บุญ รักษาโรคภัยไข้เจ็บอยู่ในท้อง
ที่เมืองกุศลสินารายณ์ ถูกจับกุมเมื่อปี พ.ศ. 2445¹

กลุ่ม "ผู้บุญ" เมืองกาฬสินธุ์ ทั้ง 6 กลุ่มนี้ไม่ปรากฏว่ามีการตั้งเป็นองค์กร หรือ
วางแผนใด ๆ ที่เป็นการต่อต้านอำนาจรัฐเลย แต่เหตุการณ์ทั้งหมดชี้ให้เห็นถึงความตื่นตระ-
หนกของราษฎร และความตื่นรนไปหมดจะได้ผสมผสานความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น หรืออย่างน้อยก็เป็น
การรวมกลุ่มทางความเชื่อเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของหัวเมืองกาฬสินธุ์ซึ่ง
สอดคล้องกับหัวเมืองอื่น ๆ ค่าย และสะท้อนให้เห็นถึงความขาดแคลน ความเจ็บไข้ ของ
ราษฎร ที่หาที่พึ่งอื่นที่ดีกว่านี้ไม่มีแล้ว อย่างไรก็ตามเมื่อกรมขุนสรพสีทธิประสงค์ ข้า-
หลวงทางพระองค์สำเร็จราชการมณฑลอุดรได้ปราบปราม "ผู้บุญ" ในบริเวณ เมืองอุบล
ราชธานี รวบคายแล้วก็ได้ส่งกองทหารออกปราบปรามผู้มีพฤติกรรมเข้าชาย "ผู้วิเศษ"
หรือผู้บุญทั้งหลาย กองทหารที่เข้ามาทางหัวเมืองกาฬสินธุ์มีนายร้อยโท หม่อมหลวงแปลก
เป็นหัวหน้าแต่มีทหารในสังกัดไม่มากนัก กรมขุนสรพสีทธิประสงค์ จึงได้ส่งเกณฑ์ทหารประ-
จำเมือง ต่าง ๆ ขึ้นเช่น ที่เมืองกาฬสินธุ์ 1,000 คน เมืองเขมบาคาน 500 คน ให้นำหน้า
ที่ตรวจตราระมัดระวัง พวก "ผู้บุญ" อย่างกวดขัน² ดังนั้น การจับกุมพวกผู้บุญทั้ง
หลาย จึงเป็นไปได้โดยสมบูรณ์และหมดปราศจากการต่อสู้ขัดขวาง และผู้บุญในหัว เมืองกาฬสินธุ์

¹ เกื้อ บุญเพิ่ม. "จังหวัดกาฬสินธุ์" หน้า 15.

สัมภาษณ์ นายมี ชารประเทิม อายุ 84 ปี บ้านเลขที่ 90 ถนนแก่งสำโรง
อ. เมือง จ. กาฬสินธุ์ 3 สิงหาคม 2524

² ไพฑูริย์ มีกุล. การปฏิรูปการปกครองมณฑลอุดร พ.ศ. 2436 - 2453.
หน้า 101 อ้างอิงจาก กจร. ร.5 ม. 2. 18/7 โทรเลขกรมขุนสรพสีทธิประสงค์สู่กรม
หลวงคำวรางราชานุภาพเรื่องส่งทหารไปยังเมืองต่าง ๆ

ก็ถูกประหารชีวิตทั้งหมด¹ แต่การปราบปราม "ผู้ปฏิวัติ" ทั้งหมด ไม่ว่าในหัวเมืองกาฬสินธุ์ หรือหัวเมืองอื่น ๆ ในเขตพลอิสาน ในความเห็นของพระญาณรักจิต กล่าวว่า "ดูเหมือนเขา ไม่คิดขบถ ประทุษร้ายต่อแผ่นดิน แผ่นดินอะไร ตั้งใจจะพากันมาตายให้กูเท่านั้น เพราะ ทราบความว่าเมื่อกองทัพยกเข้าประชิดแล้ว เขาเตือนกันว่าใครอย่ายิง อย่าทำอะไรทั้งหมด ให้มันภาวนาค้างนี้ ฝ่ายเราก็ยิงแต่ข้างเดียวเอาไชยชนะได้ การที่เอาไชยชนะกับ คนตายกันนั้น อาตมาภาพยังเห็นว่าไม่เข้าที่จรรยา"²

ส่วนผลพลอยได้หลังจากปราบ "ผู้ปฏิวัติ" ครั้งนี้แล้วจึงได้ตั้งกองตำรวจประจำ เมืองต่าง ๆ ขึ้น เมืองกาฬสินธุ์มี 40 คน เมืองกันทรวิชัยมี 20 คน เมืองกุฉินารายณ์ มี 20 คน และเมืองเสลภูมิมี 20 คน³ โดยมีสมเือกขุนอรรคละ เป็นหัวหน้าตำรวจประจำหัวเมืองกาฬสินธุ์⁴

¹ กจข. ร.5 กต. 98. 3/2 สำเนาโทรเลขกรมขุนสรพรพิลธิประสงค์ ถึงกรม หลวงดำรงราชานุภาพ 20 เม.ย. 121.

² กจข. ร.5 ม 57/15 เรื่องลิจิตพระญาณรักจิต ว่าด้วยราชการในเขตพลอิสาน 20 ก.พ. 120 - 3 ก.ย. 121.

³ กจข. ร.5 ม 2. 18/17 โทรเลขกรมขุนสรพรพิลธิประสงค์ หลวงกรมหลวง ดำรงราชานุภาพ 7 พฤษภาคม ร.ศ. 121

⁴ กจข. ร.5 ม 57/17 เรื่องอ้ายภูทากกับอ้ายท้าวบุญธิสาร ก่อการกำเริบที่ แรวงเมืองกาฬสินธุ์ 22 ก.ย. ร.ศ. 124.

นอกจากวิกฤตการณ์ "ผู้บุญ" และกรณีพระศรีวรวงษา (อุคชา) แล้ว ในหัวเมืองกาฬสินธุ์ไม่ปรากฏชัดเจนถึงกระบวนการต่อต้านอำนาจรัฐที่เป็นอุปสรรคต่อกระบวนการตั้ง อำนาจเข้าสู่ส่วนกลางของราชสำนักกรุงเทพแต่อย่างใด และถึงแม้พระญาณรักชิต เจ้าคณะมณฑลอีสานจะถวายความเห็นต่อราชสำนักกรุงเทพว่า การปกครองแบบใหม่ ที่นำมาบังคับใช้ในมณฑลอีสาน เป็นการปกครอง "ด้วยใจซื่อสัตย์" พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ได้ปรารภกับกรมหลวงดำรงราชานุภาพ ในประเด็นเดียวกันนี้ว่า "ถ้าจะถามความเห็นของฉันทน์เองก็ไปลงเรื่องข้างทำไม่ได้ แต่ต้องยอมรับว่าวิธีปกครองเช่นนี้เป็นการที่ใจซื่อสัตย์จริง แต่แลไม่เห็นทางแก้ไข ..." ¹ ด้วยเหตุนี้ สถานภาพของผู้นำท้องถิ่นจึงถูกข่มทอนลงมาเป็นลำดับ ราษฎรก็ถูกจัดให้อยู่ภายในกรอบของระบบการปกครองแบบใหม่ ซึ่งไม่ได้มุ่งส่งเสริมความอยู่กินดี หากแต่มุ่งให้อยู่ในความสงบ ลักษณะเช่นนี้จึงทำให้กระบวนการตั้งอำนาจทางการเมืองการปกครองเข้าสู่ส่วนกลาง ในช่วงปี พ.ศ. 2435 - 2450 และภายหลังเป็นไปอย่างราบรื่น.



ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ กจช. ร.5 ม 57/15 เรื่องลิสิตพระญาณรักชิต ว่าด้วยราชการในมณฑล
อีสาน 10 ก.พ. 120 - 3 ก.ย. 121.